

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СТЕПАНОВ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Допускається до захисту:
в. о. завідувача кафедри
теорії і практики перекладу
канд. філол. наук
А. А. Воловик

(підпис)

«__» _____ 20__ р.

КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІРРЕАЛЬНОГО КАЗКОВОГО
ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ
АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Спеціальність 035 «Філологія»

Спеціалізація 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша
англійська»

Освітня програма «Англійська та друга іноземна мови та літератури (переклад
включно)»

Магістерська робота

Науковий керівник:
Гнатюк Л.Я., професор

.....
д. філол. наук

Оцінка: ____/____/____
(бали/за шкалою ЄКТ5/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Степанов М. О. **Когнітивно-концептуальні аспекти ірреального казкового простору засобами різноструктурних мов (на матеріалі англійської, української, та німецької мов)** Спеціальність 035 «Філологія». Спеціалізація 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша англійська». Освітня програма «Англійська мова і переклад». Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. – 88 с.

Магістерську роботу присвячено концептуалізації простору в казках на рівні номінантів (іменників) та структурних значеннєвих лакун в дієсловах, прийменниках, та прислівниках.

Матеріал дослідження вміщує лексичні одиниці вищезазначених частин мов з народних казок у одноструктурних та різноструктурних мовах. Обсяг суцільної вибірки складає 711 лексичних одиниць.

У дослідженнях та порівняннях виявлені значеннєві лакуни на всіх рівнях. Щодо іменників це чисельні концептуалізовані реалії у трьох лінгвопросторах. У дієсловах, прислівниках та іменниках з погляду лінгвокогнітивного дослідження виявлено структурні особливості.

Ключові слова: простір, сема, хронотоп, казки, лінгвокультура

SUMMARY

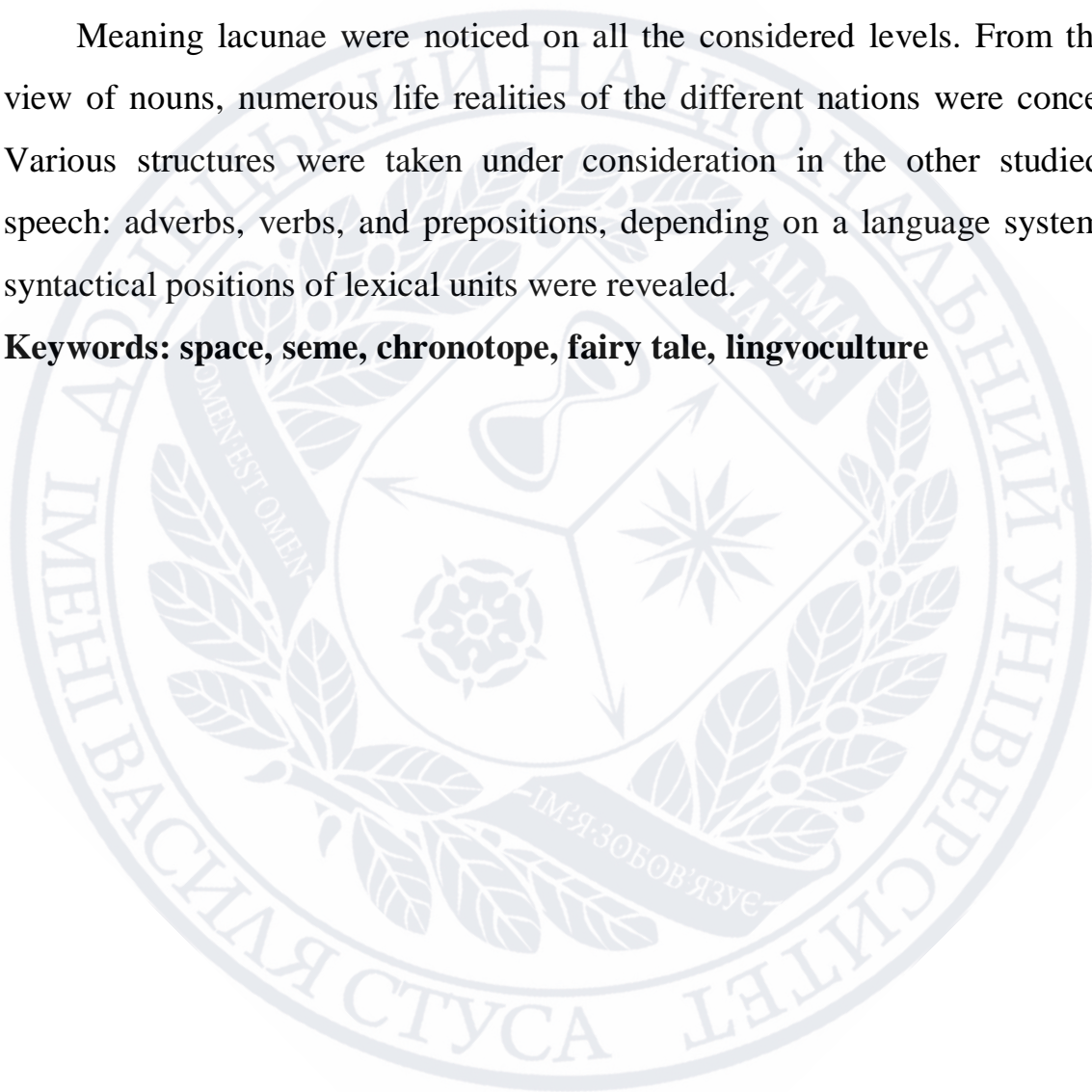
Stepanov M. O. **Cognitive and conceptual aspects of the irreal fairy-tale space by means of differently structured languages (based on the descriptive material of the English, German, and Ukrainian languages)** Speciality 035 “Philology”. Specialiation 035.04 “Germanic Languages and Literatures (including translation)”. Educational Programme “English Language and Translation”. Vasyl’ Stus Donetsk National University, 2020. – 91 p.

The Master's research paper is devoted to the study of conceptualization of space in the fairy tales on the level of nouns, structural meaning lacunae in verbs, prepositions, and adverbs.

The empirical material of the study contains lexical units from the folklore fairy tales in the three afore-mentioned languages. The sample size comprises 711 lexical units.

Meaning lacunae were noticed on all the considered levels. From the point of view of nouns, numerous life realities of the different nations were conceptualized. Various structures were taken under consideration in the other studied parts of speech: adverbs, verbs, and prepositions, depending on a language system different syntactical positions of lexical units were revealed.

Keywords: space, seme, chronotope, fairy tale, lingvoculture

ЗМІСТ

ВСТУП.....6

РОЗДІЛ 1 СТРУКТУРА ІРРЕАЛЬНОГО КАЗКОВОГО ПРОСТОРУ 11

1.1 Зв'язок між мисленням та мовою людини. Нові підходи у дослідженні мови. Поняття «концепту» 11

1.2 Основні методи дослідження концептів 15

1.3 Визначення *простору* 20

1.4 Концепт *простір* на рівні мовних засобів..... 21

1.5 Визначення поняття «ірреального». Дискурс казки. Структура ірреального та простору в казках..... 31

Висновки до розділу 1 39

РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРА ІРРЕАЛЬНОГО КАЗКОВОГО ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ: АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗОК. НОМІНАТИВНА ЧАСТИНА КОНЦЕПТУ (ІМЕННИКИ)..... 42

2.1 Основні передумови та визначення досліджуваного номінативного поля концепту 42

2.2 Іменник як частина мови у відображенні лінгвокультурного простору казки..... 44

2.2.1 Номінативне поле англійських казок 48

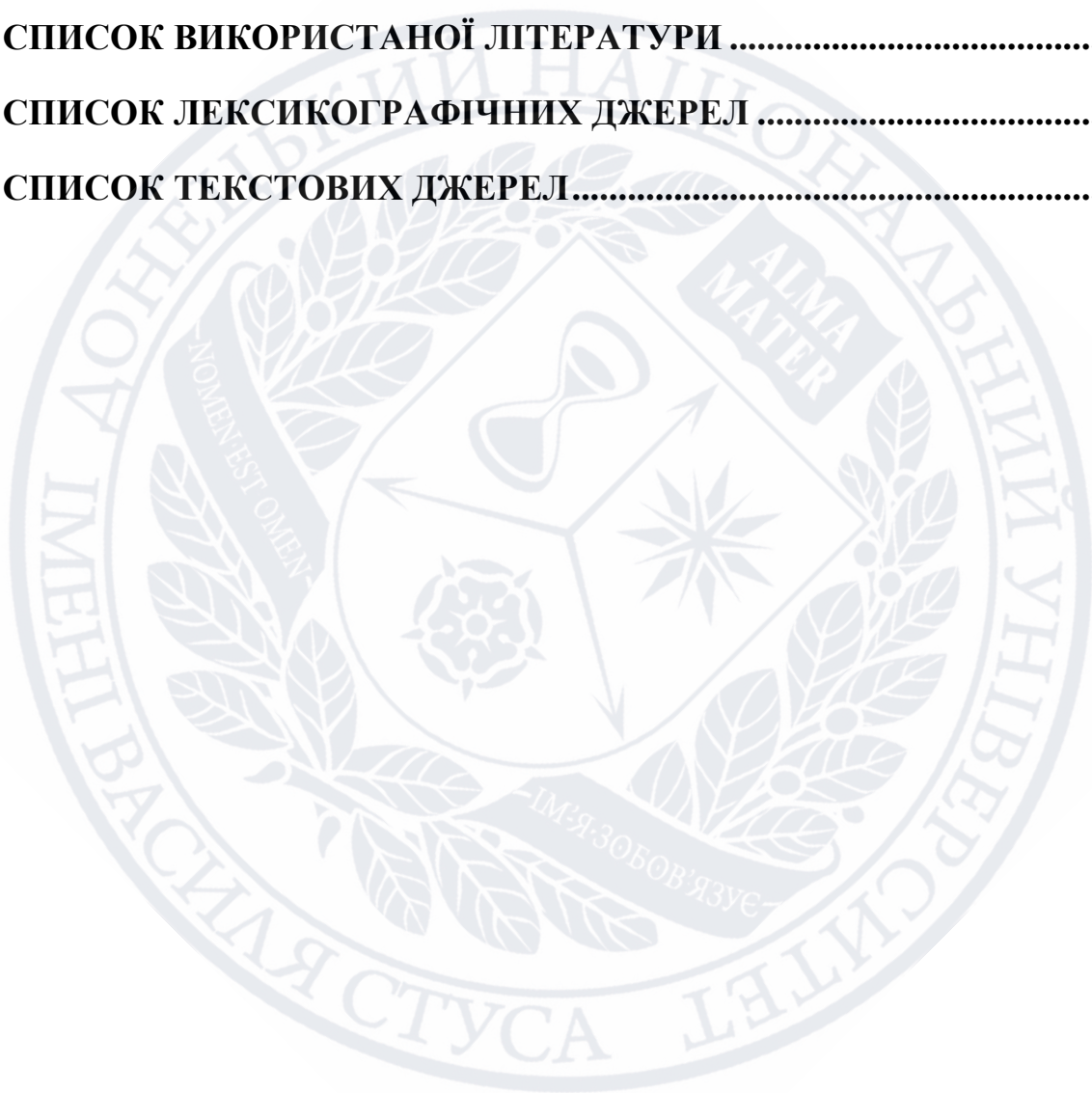
2.2.2 Номінативне поле німецьких казок 53

2.2.3 Номінативне поле українських казок 58

Висновки до розділу 2..... 62

РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІЙНІСТЬ ІНШИХ ЧАСТИН МОВ У ВІДОБРАЖЕННІ КАЗКОВОГО ВИГАДАНОГО ПРОСТОРУ (ДІЄСЛОВА, ПРИЙМЕННИКИ, ПРИСЛІВНИКИ)..... 64

3.1 Дієслова як засіб відображення переміщення	64
3.2 Прийменники зі значенням просторового відношення в трьох мовах.....	67
3.3 Прислівники зі значенням місця та інтенсивності в обох мовах.....	70
Висновки до розділу 3	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	86
СПИСОК ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Сучасна наука відкриває нове завдяки зв'язку з іншими науками, що виявилось необхідним в дослідженні мови і для лінгвістичного вивчення антропоцентричної парадигми [34, с. 3]. Взаємодія культурології, психології, лінгвістики та біології створює нові перспективи у вивченні різних аспектів людського існування [34, с. 26]. Не є винятками когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія. Об'єктом наукової розвідки когнітивної лінгвістики є мовні процеси як індивідуальний розумовий акт, його характеристики та те, залежно від чого використовуються певні мовні засоби для вираження думки, також вона досліджує підґрунтя мовленнєвих уявлень — *концепту* та його відображення в мові. Лінгвокультурологія частково пов'язана з когнітивною лінгвістикою, її завданням є визначення особливості відображення культури в мові, тобто вона обґрунтовує існування спільних для всього народу характеристик деяких концептів, що загалом створює його ментальну картину з власними особливостями (або картину світу).

Предметом запропонованого дослідження є вивчення ірреального казкового простору як концепту та з'ясування його структури на фактичному матеріалі фольклорних казок. Просторова структура народної казки аналізується в нерозривному зв'язку з людиною та її інтенціями.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що, аналіз концептуалізації простору в трьох мовах допоможе глибше зрозуміти особливості вживання мовних засобів у певних контекстах, а також семантику мовних процесів, що має важливе значення для перекладу, стилістики, етнолінгвістики, зокрема у дослідженні народних казок, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики тощо.

Мета дослідження полягає у виявленні лінгвістичних особливостей ірреального казкового простору в трьох різноструктурних мовах.

Завдання дослідження покликані:

- встановити особливості *ірреального казкового простору* в дискурсі літературної та народної казки;
- дослідити поняття *концепту* та *мовної картини світу* в мовознавстві; з'ясувати лінгвістичну природу поняття «*концепт*» та «*мовна картина світу*»;
- розглянути та проаналізувати семантико-когнітивний та лінгвокультурний підхід у дослідженні концепту;
- визначити структуру концепту *ірреальний казковий простір* в трьох різноструктурних мовах, використовуючи інформацію зі словників різних типів; фактичний матеріал, зібраний зі словників шляхом суцільної вибірки;
- проаналізувати семантичні, лінгвокультурні та структурні особливості концептуалізації ірреального простору на фактичному матеріалі казок трьох мов: англійської, німецької, української, використовуючи як допоміжне джерело ілюстративного матеріалу російську мову, оскільки ця проблема була докладніше досліджена на її матеріалі.

Об'єктом магістерської роботи є ірреальний казковий простір у народних казках, його концептуалізація такими мовними засобами: іменниками, дієсловами, прийменниками, прислівниками.

Предметом — його концептуалізація на рівні різних мовленнєвих явищ — лінгвокогнітивних та лінгвокультурних, особливість дискурсу казки з погляду ірреального простору.

Мета та предмет дослідження окреслили його найважливіші **методи та прийоми**: *лінгвокогнітивний аналіз* - визначення слова-номінанти, ближньої та дальньої периферії концепту – для встановлення меж концептуального аналізу, *лінгвокультурний* – визначення зв'язку між мовною картиною казки та культурою народу, *семний метод* – об'єднання лексичних одиниць в окремі групи за принципом семної спорідненості, *зіставний метод* – порівняння лексичних одиниць трьох мов, визначення прямих відповідників і концептуальних лакун, *кількісний аналіз* – приблизне визначення продуктивності певної частини концепту.

Теоретичну базу запропонованого дослідження складають наукові праці таких дослідників: Скребцова Т. Г., Талмі Л., Попова З. Д., Стернін І. А., Лакофф Д., Серебренніков Б. А.

Фактичний матеріал дібраний зі збірок казок Дж. Джейкобса, Л.Ф. Дунаєвської, братів Грімм (казки, що були написані на діалектах німецької мови, а також додаток до використовуваного видання (тобто ті казки, що більше не входять у сьогоденні видання) не додавались до створеної в запропонованому дослідженні суцільної вибірки). Для встановлення межі концепту використовувались словники синонімів, тлумачні словники, тезауруси англійської та німецької мов.

Матеріалом дослідження слугують 711 лексем (234 лексеми англійської мови, 256 – української, 221 лексема німецької мови). Іменники, прислівники та прийменники були отримані методом суцільної вибірки з текстів казок, дієслова – методом суцільної вибірки найбільш вживаних. До уваги бралися лексеми з наявністю семи «місцезнаходження у просторі».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження викладено в доповіді на Міжвузівській науковій студентській конференції «Зіставне вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур» (ДонНУ ім. В. Стуса, Вінниця, 2020 р.).

Публікації. Основні положення магістерської роботи викладено в публікації: стаття у збірнику студентських наукових статей ДонНУ імені Василя Стуса.

Структура курсової роботи Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, висновків, списку використаної літератури (63 наукових джерела англійською, німецькою, українською, російською мовами), списку лексикографічних джерел (6 позицій), та списку текстових джерел (11 позицій). Загальний обсяг роботи складає 88 сторінок. Основний текст дослідження викладений на 74 сторінках.

У *Вступі* з'ясовано актуальність дослідження, висвітлено завдання і мету роботи, окреслено емпіричний матеріал, об'єкт, предмет, методи дослідження, зроблено огляд структури магістерської роботи, подано відомості щодо апробації магістерської кваліфікаційної роботи.

У *першому розділі* «Структура ірреального казкового простору» проведено огляд концептології, визначено та описано методи дослідження в роботі, подано тлумачення понять «простір» та «ірреальне», їх концептуалізацію в мовленнєвій діяльності.

У *другому розділі* «Структура ірреального казкового простору засобами різносистемних мов: англійської, німецької, української на фактичному матеріалі казок. Номінативна частина концепту (іменники)» визначено підґрунтя дослідження іменників, на основі суцільної вибірки з казок відповідних мов, у кожному підрозділі окреслено номінативне поле, особливості концептуалізації простору, лакуни, спричинені екстралінгвістичними чинниками.

У *третьому розділі* «Функція інших частин мов у відображенні казкового вигаданого простору (дієслова, прийменники, прислівники)» з'ясовано роль дієслів, прийменників, та прислівників у концептуалізації простору в трьох мовах, визначено відмінність їх структур та виявлено концептуальні лакуни між ними.

У висновках підбито підсумки проведеного аналізу.

РОЗДІЛ 1

СТРУКТУРА ІРРЕАЛЬНОГО КАЗКОВОГО ПРОСТОРУ

1.1 Зв'язок між мисленням та мовою людини. Нові підходи у дослідженні мови. Поняття «концепту»

У другій половині 20-го століття вченими Ф. Джонсоном-Лердом, Ж. Фоконье, Дж. Лакоффом, М. Джонсоном [35, с. 20], на основі створеної психологом Дж. Міллером та лінгвістом Н. Хомським психолінгвістики (науки, що досліджує людське мовлення та експериментально перевіряє теорії лінгвістів, що пов'язані з полем її дослідження [35, с. 21]), розвивались ідеї про те, що мова як процес не є відокремленим когнітивним процесом, а є тісно пов'язаною з когнітивною діяльністю людини. До того ж мислення може бути словесним (оформлене засобами мови) та концептуальним, тобто воно відображає її досвід та не завжди вербалізується. Нові дослідження також базувалися на досягненнях нейролінгвістики: «На базі даних, визначених когнітивною нейробіологією, відомо, що мозок не переробляє візуальну інформацію, розбиваючи її на окремі, не візуальні частини, він підтримує представлену йому перцептивну топологію, а потім відтворює більш абстрактні просторові та уявні деталі даної топології» [60, с. 26].

До цього іншими обґрунтуваннями їхніх ідей були дослідження вчених Дж. Росса, Дж. Мак-Колі та Дж. Лакоффа кінця 60-х років, які вивчали генеративну семантику, доводили тісний зв'язок між семантикою, прагматикою та синтаксисом, зокрема, ними було доведено, що семантичний та прагматичний компоненти речення можуть суттєво впливати на аналіз його синтаксичної структури [35, с. 19]. Це було ще одним обґрунтуванням того, що

багато рівнів мовної діяльності людини є у процесі взаємовпливу. Була запропонована теорія «концептуального злиття», що досліджувала структурування значень та інформації у лаконічні повідомлення як одну з ефективних функцій мови [44]. Проблема складного зв'язку між мисленням та мовою досліджувалась на науковому рівні нейрофізіологами, лікарями, психологами: П. Броком, К. Вернике, І. М. Сеченовим, В. М. Бехтеревим, І. П. Павловим [30, с. 6]. Саме тому потрібна була наука, яка б визначила мовленнєві процеси людини, як вони нею сприймаються, яким чином інформація адресанта концептуалізується тими чи тими одиницями мови. Саме цією проблемою займається психолінгвістика, що розглядає текст як результат, продукт, і як сам процес, вивчає те, які етапи становлять створення тексту в загальному розумінні слова, сприйняття та формування мовлення (представлено працями американських психолінгвістів Т. Себеока, Дж. Грінберга, Дж. Керрола, а також російських лінгвістів А. А. Леонтьєва, І. Н. Горєлова, А. А. Залєвської, Ю. Н. Караулова) [30, с. 6]. Все це відбувалося в умовах розвитку антропоцентричного напрямку лінгвістики, що розглядав процес мовлення та мислення в усіх його зв'язках та аспектах, не концентруючись тільки на самому тексті.

Усі ці чинники стимулювали виникнення нової дисципліни - когнітивної лінгвістики. У цій науці передовсім, вчені дотримувались так званого «холічного підходу», що розглядав мову не як автономну систему, а як те, що безпосередньо пов'язана з когнітивними здібностями людини [34, с. 19], що підготувало підґрунтя розвитку нового напрямку лінгвістики. Вищезгаданий принцип окреслив новий етап у дослідженні структур представлення знань і способів їхньої концептуальної організації після кризи комп'ютерного підходу, що ототожнював людський мозок з ЕОМ для вирішення проблеми створення штучного інтелекту та символічного запису його структур [33, с. 390]. Поряд зі засновниками психолінгвістики також це свідчили дослідження О. В. Леонтьєва, О. В. Запорожця, Б. Г. Ананьєва, О. К. Тихомирова та інших.

Висновки вчених засвідчують те, що психіка є спонукальною, регулювальною, орієнтуючою та контролюючою частиною діяльності, що складається з двох частин: психічної, що спонукає, та виконавчої (зовнішньої) [31, с. 342]. Тому врахування цього принципу є важливим для розуміння того, що психічні процеси та мовленнєва діяльність є взаємообумовленими.

Крім того, концептуальна та мовна картини світу можуть відрізнитись. За словами А. А. Уфимцевої, перша окреслює інформацію про самі поняття, водночас мовна картина світу оперує знаннями, закріпленими в семантичних категоріях та полях, по-різному структурованих, залежно від мови [31, с. 346].

У напрямках сучасної когнітивної лінгвістики розмежовують два основних підходи: лінгвокогнітивний (З. Д. Попова, С. А. Аскольдов, Е. С. Кубрякова, І. А. Стернін) [22, с. 10], що вважає концепт базовим елементом ментальності, та лінгвокультурний напрям (Ю. С. Степанов, В. И. Карасик, В. В. Красних, В. А. Маслова, Н. Ф. Алефіренко тощо), що вивчає особливості національної концептосфери від народу до свідомості [30, с. 10].

Розроблення підґрунтя теорії значення, образності, референції та номінації можна знайти в працях вітчизняних учених Н. Д. Арутюнової, О. С. Кубрякової, О. О. Уфимцевої тощо. В Україні когнітивно-дискурсний напрям досліджень розробляється науковими школами мовознавців О. П. Воробйової, А. Е. Левицької, С. А. Жаботинської, О. О. Селіванової тощо [12, с. 7].

Концепт із лінгвокогнітивного погляду — те, що належить свідомості людини, глобальна одиниця діяльності мислення.

Концептуальна картина світу — це цілісна система концептів, що є відображенням у свідомості людей емпіричних або створених за допомогою розумового осмислення уявлень, образів, понять про деяке явище дійсності. Ця система відіграє роль стереотипного віддзеркалення дійсності та упорядковує у свідомості уявлення про навколишній світ.

За концепціями С. Х. Ляпіна та В. І. Карасика, концепт можна вважати не лише наявною формою буття справжнього феномену, а й тим, що впливає на життєдіяльність людини в багатьох інших аспектах, що мають мало спільного з ним: у мові, культурі, релігії [9, с. 8]. Концепти відрізняються від одного кількістю та комбінаторними рисами у власних характеристиках, а також номінативною щільністю, що може вказувати на актуалізацію тих чи інших рис концепту залежно від мови та аспекту спілкування. Одним з прикладів цього є вторинне значення слова, що має культурний контекст, який проявляється в особливому, пояснюючому значенні слова та сприймається як внутрішня форма мови (за В. Гумбольдтом), як в англійському слові *cosy* — *safe and warm* ‘затишно — безпечно та тепло’, що в англomовному світі асоціюється з теплотою домівки [11, с. 75]. Подальші дослідження в цьому напрямі мають перспективи визначення особливостей світосприйняття та історії побуту певного етносу.

Одним із головних визначень, запропонованих новітнім напрямом когнітивної лінгвістики, був *концепт* як одиниця культури, з ознаками актуальності, багатомірності (поняття, емоційно оцінюваний елемент, етимологія та історія), історично детермінований, діяхронічно пов’язаний, об’єктивний. Концепт з погляду когнітивної лінгвістики має властивості оперативності, відображає людську діяльність, має інваріантну базу, гнучкий та може змінювати свою семантичну структуру за допомогою граматики, яка, з одного боку, виявляється стандартизованою символізацією структури та форми концепту, формує континуум із лексичного складу мови, а з іншого, експлікує фонологічну структуру [52, с. 76]), не є відокремлена від них, а швидше поєднує, має складну організацію (складається не тільки з поняття, але й фактів культури — історії, асоціацій, оцінювання), репрезентована на різних рівнях суспільства — у народі, групі, окремій особистості.

Як стверджує Маслова, концепт — це багатомірне утворення, що складається з компонентів (тобто відокремлених ознак об’єктивного світу), що

відрізняються один від одного абстрактністю. Можливий опис того чи іншого концепту як елементу національної концептосфери. Концепти можуть диференціюватися за критеріями належності до особистих, вікових та національних концептів, тощо [19, с. 41].

Культурний концепт є основною одиницею лінгвокультурології — багатовимірне смислове утворення, в якому виділяється ціннісна, понятійна та образна аспекти [11, с. 91].

Карасик визначав такі онтологічні риси мовної картини світу:

- **Наявність імен концептів**
 - **Нерівномірна концептуалізація** різних фрагментів дійсності щодо ціннісних аспектів у житті етносу
 - **Специфічна комбінаторика** асоціативних ознак цих концептів
 - **Специфічна кваліфікація** певних предметних аспектів
 - **Специфічна орієнтація** на той чи інший аспект спілкування
- [11, с. 94].

Мова створює певне вербальне «дзеркало» уявлень людини, надає форму ідеям та думкам. Хоча неможливо достатньо чітко визначити межі між свідомістю та мовленням, мова, як засіб обробки, експлікації уявлень та думок, намагається повністю відобразити свідомість, що впродовж століть збагачує мовну систему різноманітними засобами. Попри великі успіхи, це не завжди чітко вдається, оскільки все ще існує в людській свідомості багато концептів, які можна висловити тільки описово, а не одним словом чи коротким виразом.

1.2 Основні методи дослідження концептів

Оскільки за основу запропонованого дослідження було обрано різноструктурні мови, головним методом порівняння цих трьох мов — англійської, німецької, української є зіставний метод. Мета дослідження

обумовлює визначення синхронних відмінностей та подібних рис між трьома мовами, виявленні контрастивних відношень на всіх мовних рівнях: діафонію (фонологічні розходження), діаморфію (граматичні розходження), діасемію (семантичні розходження) та діалексію (лексичні розходження)[15,с. 367].

За В. А. Масловою, концепт — багатопланове утворення у якому різні аспекти є результатом культурного життя різних епох, що класифікуються на:

- 1) основну (актуальну рису);
- 2) додаткову (пасивну, історичну) рису;
- 3) Внутрішню форму (яка зазвичай не усвідомлюється) [19, с. 41].

За Р. М. Фрумкіною розрізняють ядро та периферію концепту. **Ядро** — значення будь-якої лексики, що можна знайти в тлумачних словниках. **Периферія** — це суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складники лексики, конотації та асоціації. Для встановлення значеннєвого обсягу концепту варто окреслити такі етапи дослідження:

- 1) визначити референтну ситуацію, до якої належить заданий концепт, а за наявності художнього тексту ця операція проводиться на його основі;
- 2) встановити місце концепту в мовній картині світу та у свідомості нації за допомогою енциклопедичних та лінгвістичних словників;
- 3) звертання до етимології та врахування її особливостей;
- 4) звертання до різноманітних джерел, щоб визначити контекст терміну: поетичних, наукових, філософських, публіцистичних тощо;
- 5) зіставити отримані результати з асоціативними зв'язками ядра концепту, наприклад, аналізуючи концепт «час», встановлюємо його тісний зв'язок із концептом «майбутнього» [19, с. 42].

За Н. В. Каноніком, поле не є замкненою системою, а має відкритий характер, що є головною характеристикою визначення номінативного поля: дослідження явища перетину підсистем мови. Можливість цього є важливою характеристикою лексичної системи, що призводить до утворення загальних

сегментів, зон семантичного переходу. Перетин полів важливий лише якщо є багатозначність членів поля [11, с. 1–2].

З. Д. Попова та І. А. Стернін розвивали напрям семантико-когнітивний, наголошуючи на тому, що для них було важливо «... дослідження відношення семантики до концептосфери народу, відношення семантичних процесів до когнітивних» [30, с. 13]. Тобто головним у праці видатних вчених було дослідження виявів мовних процесів на рівні фразеологізмів, синтаксичних та лексичних структур, а також як окремих частин відображення концепту. Крім того, «... концепт може не мати субстантивного найменування і взагалі будь-якого мовного найменування» [30, с. 23]. Дослідники вважали, що поняття «концепт» має значення дискретного ментального утворення, що є однією з основних одиниць мислення людини, він є результатом життєдіяльності людства, наприклад когнітивної діяльності індивіда та суспільства, що несе комплексну, енциклопедичну інформацію та інтерпретацію певного предмета дійсності, що є за своєю сутністю чуттєвим образом предмета, а також ставленням до нього суспільства. Серед інших робіт цього наукового напрямку З. Д. Попова та І. А. Стернін виділяли свою працю тими твердженнями, що концепти можна інтерпретувати як одиниці мислення, а не пам'яті, оскільки далеко не у всіх концептів є аналоги в мові (так, за прикладом авторів, у російській мові немає слова *староженны* 'стародятя', хоча сам концепт, що концептуалізується цим словом лише описово) [30, с. 47], багато концептів мають за своєю суттю емпіричний характер, дослідники не акцентують увагу у своєму дослідженні на пошуку етнокультурних особливостей, на думку дослідників, відсутніх в концепті, який пов'язаний із побутовим аспектом. Варто згадати зокрема твердження Б. А. Серебріннікова про концептосферу та її відмінності від сталих та конвенційних засобів мовної концептуалізації: динамічне утворення у свідомості людини, що акумулює інформацію про навколишній світ та загальні уявлення про явища, які не завжди формуються мовною картиною світу, не завжди осмислюються, вербалізуються, оскільки

основу становить вся чуттєва, предметно-пізнавальна частина свідомості людини [34, с. 142]. Що ж до зв'язку між концептом та його практичною мовленнєвою концептуалізацією, то, на думку І. А. Стерніна та З. Д. Попової, вони співвідносяться між собою таким чином, що мова людини в реальності не завжди концептуалізує всі значення у спілкуванні, акцентуючись лише на деяких його ознаках заради релевантності повідомлення: «Цілий концепт у всій своїй багатозначності змісту теоретично може бути концептуалізований тільки сукупністю засобів мови, усім нормативним полем концепту, кожне з яких розкриває тільки один з аспектів концепту» [30, с. 55]. Таким чином вчені створили основу власної методології лінгвістичного дослідження концептів.

Мова впливає на перцепцію людини в повсякденному житті, зокрема, було визначено в дослідженні Лотте Метйард та Габрієли Вігліокко прямий зв'язок між когнітивною перцепцією носіїв англійської мови та дієсловами руху. [55, с. 565]

Образ самого концепту може бути перцептивним та когнітивним. Таке поняття як *Інтерпретаційне поле*, на думку вчених, є пов'язаним з когнітивними ознаками, що виходять зі значення самого концепту, інтерпретаційне поле так само має декілька найяскравіших із них, що диференціює його від інших концептів. Саме поле ділиться на так звані «зони», тобто групи когнітивних інтерпретацій концепту, в яких лексичні одиниці об'єднуються за спільними ознаками: **аксіологічна зона**, **енциклопедична зона** (характеристики, які можливо дізнатися в процесі навчання, пізнання предмета), **утилітарна** (об'єднує характеристики, що пов'язані з використанням предмета на практиці), **регулятивна зона** (що потрібно, а що не потрібно робити в семантичному полі, що покривається концептом), **соціально-культурна та ін.** [30, с. 78–79].

За своєю сутністю когнітивно-семантичні аналізи концептів, за вченими Воронезької школи лінгвістики, об'єднуються під час етапів встановлення номінативного поля, аналізу семантики мовних засобів, що входять у

номінативне поле концепту, інтерпретації мовних засобів для визначення основних ознак концепту та його прояву, верифікації концепту серед носіїв мови (вона є не обов'язковою, але бажаною).

Теорія когнітивних моделей вивчає когнітивні моделі та ментальні простори. *Ментальний простір* — це певна сфера мислення, система концепцій, що може охоплювати розуміння людиною деякого явища дійсності. Вона структурується за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схематичних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних, символічних. У межах когнітивної семантики референційна структура позначається ментальними просторами, водночас концептивна структура — *Ідеалізованими Когнітивними Моделями* (англ. *ICMs*) та *фреймами* [56, с. 22]. Саме вони структурують ментальний простір. Ч. Філлмор називав ментальні простори фреймами. Хоча автор самої концепції фрейму використовував її суто лінгвістично, сьогодні вона використовується як особливе уніфіковане структурування досвіду [12, с. 14]. За словами Ч. Філлмора: «У позиції що я висловлюю, слова репрезентують категоризації досвіду, кожна з цих категоризацій базується на основі мотивованої ситуації, що вступає у взаємозв'язок зі знаннями та досвідом. Дослідження фреймової семантики можна розглядати як спробу зрозуміти те, чому та чи інша мовна спільнота створила категорію, що є репрезентована словом, або як спробу пояснити значення самого слова» [45, с. 112].

В етапах дослідження концепт може бути представлений у вигляді словесної системи, де когнітивні ознаки, що організовані також у групах, будуть розміщені залежно від яскравості їх образу в структурі концепту (наприклад, за відсотковим відношенням). Також можливий графічна ілюстрація даних дослідження, що має перевагу над словесним у візуальному сприйнятті, хоча й унеможливорює повну репрезентацію інформації [30, с. 114–115].

1.3 Визначення *простору*

Простір є базовою категорією буття людини, оскільки місцезнаходження чого-небудь у просторі є невід'ємним від людського поняття про реальність об'єкту, ще Арістотель у своїй «Фізиці» роздумував про поняття простору, пропонуючи вчення про місце, яке визначає місцезнаходження предмета. Науковий прогрес підштовхнув І. Ньютона до розроблення теорії абсолютного простору, що не залежить від будь-яких об'єктів реальності, тобто абстрактного, що, на його думку, «розділяло» побутове та ідеальне поняття про цю фізичну категорію. Упродовж довгого часу концепція Ньютона мала багато прихильників та була головною науковою теорією, але Лейбніц заперечив теорію Ньютона, стверджуючи можливість існування такого простору, тому що за своєю сутністю простір відносний та не може існувати у відриві від об'єктів реального світу, Лейбніц називає його «порядком співіснувань». Саме визначення Лейбніца можна вважати вичерпним, коли розглядається «побутове» сприйняття простору [10, с. 1–2]. На думку Л. В. Криволапчука, «... простір – це частина чи сама площа, ділянка, зона, яка є порожньою, вільною чи доступною для використання, яка призначена для особливих цілей; це площа між предметами, речами у проміжку часу.» [16, с. 4]

Людина сприймає навколишній світ, усвідомлює себе в ньому насамперед за допомогою образів, сприйнятих органами зору, ці образи закріплюються в її свідомості та пам'яті. Людська пам'ять зберігає сукупний результат перцептивного, когнітивного та афективного досвіду, а образ фіксується словом, яке стає його знаком та способом відтворення з пам'яті у свідомості в будь-який момент у майбутньому.

У науковій інтерпретації концепту розкривається використання метричних засобів, водночас у побутовому значенні розкривається набагато краще топологічне розташування об'єктів. Саме тому простір у мовному уявленні це обмежений термін, наприклад, «колір» або «рослинний світ», він є виразно

матеріалістичним, тільки значний розвиток суспільства та філософської думки спричинили появу абстрактного значення цього поняття. У неписьменних мовах ймовірніше знайти термін «простір» у значенні «місця, де щось розташовується» або як «святе місце» [81, с. 90].

Саме тому деякі когнітологи вважають малоімовірною можливість абсолютно об'єктивного опису світу та простору мовою, оскільки він залежить не від предметів, а від людського сприйняття, перспективи та мови, що використовується [39, с. 272-273]. Незважаючи на значні контрасти в розмірах та важливості певних об'єктів, мова для їх опису та відношення одне до одного базується лише на обмеженому людському існуванні, контрасті між світом активних та статичних речей [53, с. 7-8].

1.4 Концепт *простір* на рівні мовних засобів

Е. А. Огнєвою було визначено такі етапи концептуалізації будь-якого предмета: базове нашарування (формування концепту, виділення його у свідомості та мові людини), актуальне нашарування (певна реакція мовця на концепт у певний момент часу), образне нашарування (формується за допомогою інваріанти), а також асоціативне та символічне нашарування концепту [24, с. 37-38].

Відомий лінгвіст Леонард Талмі писав, що категорія «простору» може бути експлікована «просторовою орієнтацією об'єкта» та «наповненням та відношенням між субстанціями в самому об'єкті»: «Пов'язані статичні концепти мають семантику області та місцезнаходження, динамічні ж концепти — шляху та розміщення. Друга підсистема складається з конфігурацій взаємозв'язків субстанції, що являє собою обсяг першої підсистеми» [58, с. 180].

Л. Талмі писав, що в побутовому значенні концептуалізація простору засобами мови не залежна від розмірів об'єктів, що становлять цей простір, граматичні відношення ідентифікують лише один з аспектів розташування об'єктів, нехтуючи іншими. Кожний граматичний елемент, що має просторову семантику, створює свою схему, що пристосовується до цілої низки конфігурацій:

1. Ідеалізація;
2. Абстракція;
3. Мовна топологія [35, с. 215].

Саме для «ідеалізації» важливо висвітлення лише деяких положень об'єктів у просторі, інші вважаються неістотними. Другий тип має протилежну функцію: він позначає нехтування всіма іншими властивостями об'єктів.

Крім того, відношення предметів одне до одного з погляду наївного світосприйняття іноді вельми приблизні, наприклад, якщо розглянути англійський прийменник *across*, то він має одне зі значень: «Бути розташованим приблизно перпендикулярно до осі об'єкту, торкаючись його паралельних сторін». Це відрізняється від наукової інтерпретації місцезнаходження об'єктів.

У будь-якій схемі, що ілюструє відносини в просторі, передбачається виокремлення, за Л. Талмі, первинного та вторинного об'єктів, що замінюються ролями між собою залежно від ситуації, або Фігури та Фону. Термін був взятий із гештальтпсихології, але у дослідженнях Л. Талмі він має інше значення. «Фігура» для нього — це об'єкт що рухається, або який потенційно рухається, чиє направлення, шлях та момент закінчення руху ще невідомі та мають бути визначеними. «Фон» — це нерухомий предмет, що є точкою визначення початку, процесу та кінцевої точки руху [59, с. 419]. Л. Талмі звернув увагу на несиметричність понять Фону та Фігури, звертаючи увагу на речення: *Дім стояв коло велосипеда*. Неприйнятність цього речення, порівнюючи з його звичайним аналогом, можна пояснити лише з погляду несиметричності ролі

його об'єктів, хоча граматично речення виглядає правильним [60, с. 222]. Крім того, простір осмислюється людиною як категорія, що постійно змінюється та категоризується залежно від рідної мови, об'єктів, що змінюються та залишаються незмінними, а також від ціннісних категорій людини [57, с. 336].

За В. А. Лукіним, хронотоп тексту завжди дає змогу віднести його до деякої групи з подібними просторово-хронологічними характеристиками. Подібність можна визначити за вибраними автором місцем і часом [18, с. 90]. Саме хронотоп у більшості випадків визначає жанр твору, а також допомагає читачу звикнути до історії.

Є декілька способів концептуалізації просторової орієнтації. Усі мовні засоби за цією схемою можна поділити на ті, що відносяться до самого мовця та його сприйняття (в англійській термінології: **deictic** або **egocentric**, наприклад *left, right*) [54, с. 268], та на ті, що відносяться до зовнішнього світу та координат поза межами мовця (**аллоцентричні**, або їх ще називають **геоцентричні, місця** або **абсолютні**), які підрозділяються на ті, що вказують на частини об'єкта (англ. *foot of the hill* 'підніжжя пагорбу', *the front of the house* 'передня частина будинку', нім. *in der Mitte des Meers* 'посередині моря') та на ті, що вказують на місця (більш конкретні або більш абстрактні) [81, с. 34].

За словами Ю. П. Мельника, обов'язковою основою будь-якого твердження в комунікативній ситуації є речення, оскільки у ньому завжди є такі категорії, як *формальний та змістовний комплекс*, що підпорядковуються певним специфічним закономірностям. Одну з інтерпретацій цих закономірностей, яку він згадує як приклад, є концепція В. Г. Адмоні, що інтерпретує реалізацію наміру мовця висловити ту чи іншу інформацію як послідовне нашарування важливих деталей повідомлення, що окремо не мають ніякого значення, але лише у взаємодії створюють мовлення [22, с. 101].

З погляду первинних значень спеціалізованих слів на позначення простору (прислівники та прийменники), потрібно відзначити велику схожість подібних елементів в англійській та російській мовах, водночас є деякі відмінності в

субкатегоріальних ознаках, а також у самій комбінаториці елементів. Так, наприклад, англійській мові властиві деякі особливі деталі в уточненні в таких елементах:

1) **внутрішній простір**: «функційність», «член замкнутої безлічі об'єктів» (*at*);

2) **зовнішній простір**: «об'ємність/замкнутість» (*outside*), «поза конкретним домом» (*out*), «велика відстань для подолання», «переміщення в інше місце» (*up/down*);

3) **вертикальність**: «рух у вертикальній площині», «контакт» (*up/down, over*), «зміна положення з вертикального на горизонтальне/з горизонтального на вертикальне», «рух на північ/південь» (*up/down*);

4) **горизонтальність**: «мінімальне переміщення або зміна позиції суб'єкта» (*forward*), «великий шлях слідування» (*ahead*), «досягнення об'єкту» (*in front of*);

5) **близькість**: «робоча позиція» (*at*), «організація об'єктів в рядах» (*next to, beside*), «член закритого числа об'єктів» (*at*), «диференційований спосіб вказівки відстані», «торкання у вертикальній площині» (*against*);

6) **перетинання**: «рух по прямій лінії» (англ. *across*), «рух по дугоподібній лінії» (англ. *over*), «рух вниз через край іншого об'єкта» (*over*), «проміжний етап» (*through*);

7) **інша/протилежна сторона**: «рух по прямій траєкторії в горизонтальній площині» (*across/over*), «рух в обхід/по кривій лінії по горизонталі» (англ. *round/around*), «досягання іншої, невидимої сторони по дугоподібній траєкторії у вертикальній площині» (*over*);

8) **повсюдність**: «об'ємність» (англ. *through*);

9) **кінцевий пункт**: об'ємність відкритих місць (англ. *into*);

10) **відстань**: «динамічність» (англ. *for*), «приблизна характеристика + статичність» (англ. *off, away*) [71, с. 10–11].

У російських просторових одиницях можна знайти такі індивідуальні особливості:

1) **контакт/поверхня**: «рух по поверхні», «рух у вертикальній площині», «рух на іншому рівні», «повсюдність, перетинання» (рос. *по*);

2) **вертикальність**: «місцезнаходження на верхній/нижній частині» (рос. *сверху/снизу*), «вихідний рух по вертикалі» (рос. *сверху/снизу*);

3) **близькість**: «околиця мовця» (рос. *вблизи, поблизости, неподалеку, невядалеке*);

4) **кінцевий пункт**: «відкритість досить великих територій» (рос. *на*) [71, с. 11].

Отже, показники «вертикальності», «горизонтальності», «зовнішнього/внутрішнього простору», «перетинання» та «інша/протилежна сторона» краще розвинуті в англійській мові, водночас ознака «контакт (поверхність)» — у російській. Наприклад, ознака «вертикальність» в англійській концептуалізується в чотирьох напрямках, водночас вони специфічні для кожного такого атрибуту в російській (наприклад, англ. *up the stairs* — ‘по сходах’).

В англійській мові є специфічні вияви «Просторової орієнтації», які не актуалізуються співвідносними просторовими одиницями російської мови та передаються іншими лексичними та афіксальними засобами. До них можна віднести:

1) деяке місце (*over, down, up, round, around, along*) «Run down just as you are.» — ‘Збігай туди у чому ти одягнутий’;

2) відштовхування (*off, away*) «The better to look at him, Boo Boo pushed her son slightly away from her» — ‘Бу-бу трохи відсунула сина щоби краще роздивитися його’;

3) інша/дальня частина (*up, down*) «He had a little flower shop just down the road.» — ‘У нього був невелика крамниця на тій вулиці’;

4) передавання (*over*) «*Lou barely skimmed through his next letter before handing it over to Raymond.*»— ‘Лу ледве продивилася ще один його лист перед тим як передати його Реймонду’ [71, с. 12].

Просторові характеристики англійської та російської мови можна розділити на *прості* та *складні*. Перші з яких мають тільки одну з властивостей просторової орієнтації, інші — більше [3, с. 14]. Хоча прості характеристики є подібними за репрезентацією прийменників та прислівників як в англійській, так і в російській, є складні комбінаторні варіанти, що відрізняються одне від одного специфічністю в цих мовах. Особливі моделі англійської мови є такі:

- 1) перетин + динамічність (*over, across, through*);
- 2) напрямлення + статичність (*to, on*);
- 3) відстань + статичність (*off, away*) [71, с. 11].

Саме це може обґрунтувати своєрідність складної комбінаторики в концептах, що концептуалізуються в лексичній номінації. Найбільшу кількість комбінаторних варіантів із просторовими ознаками англійська має в групі «вертикальності», російська — «горизонтальності» та «кінцевому пункті». Найменше в англійській — у групі «горизонтальність», водночас у російській — «вертикальність» [71, с. 22].

Загальне дослідження лексичних одиниць пов'язаних із просторовою орієнтацією в англійській та російській мовах виявило, що в англійській прислівники функціонують набагато ширше та описують більш специфічні категорії динаміки та статички, а саме «перетинання», «направлення» та «віддалення», які не присутні в російській. Це пояснюється більшою їх кількістю та ширшою функцією в концептуалізації простору порівняно з російськими [71, с. 18].

Також однією із найбільш репрезентованих частин мови з просторовою семантикою є дієслова, що є однією з причин великої зацікавленості ними вченими. Аналіз таких одиниць допомагає визначити роль дієслова в категоризації та концептуалізації дійсності, виділити базові концепти та

когнітивно-пропозиціональні структури процесуально-подійних дієслів. Зацікавленість цим типом дієслів можна пояснити не тільки їхньою великою кількістю, але й численністю створюваних ними когнітивних структур. Їх функційність проаналізована в запропонованому дослідженні.

Іменники стають предметом дослідження як елемент об'єктивізації різних елементів простору, наприклад, географічні імена та топоніми. Останні два типи важливі з лінгвокультурного погляду, оскільки вони дають уявлення про ментальність народу, про те, як навколишній світ, ландшафт вплинув на нього та на загальну концептуалізацію ним простору. Водночас топографічні імена прості в семантичній типізації місця (щось X перебуває в місці Y) [44, с. 96]. Згідно з А. А. Залєвською, у лексиконі англійської мови іменники займають понад 50 % [74, с. 40].

Другорядні члени речення та граматичні форми (як, наприклад, категорія часу) часто не мають нічого спільного з позначенням місця, але вони вступають в інтерпретацію висловів позначення простору. Насамперед, багато з них, що мають семантику руху та місця об'єкта, мають відкрите посилення на параметри другорядних членів речення. Якщо розглянути, наприклад, речення англ. *It's over there* 'Це там' та англ. *He's coming here* 'Він іде сюди' то тут другорядні члени речення мають значення референтної точки мовця. Вона (у трьох досліджуваних мовах запропонованого дослідження) розділяє простір на дві частини, одна з яких розташовується навколо місцезнаходження мовця, а інша вказує на простір за межами цього уявного кола. Вона не вказує на конкретне місце об'єктів, і вони навіть не вказують точну траєкторію руху, лише його ціль та об'єкт. Прийменники та вказівні займенники семантично пов'язані з відносною відстанню та перебуванням об'єкту, але вони не мають семантики його кутового положення щодо мовця. Саме тому під час спілкування між людьми використовуються, наприклад, жести для точного позначення місця [60, с. 70].

Прикметники розширюють уявлення про концептуалізацію предметів навколишнього світу. Праці, що досліджують цей тип слів, виявляють тонкі семантичні відмінності, що властиві в різних мовах прикметникам із просторовим значенням, ними досліджується ці слова та їх потенційне означення параметричності «в чистому вигляді». Це прикметники, що є абстрагованими від свого носія та водночас проектує основні параметричні особливості останнього. Нарешті, їх аналіз тісно поєднує дослідження прикметників із просторовою семантикою з іншими сторонами буття [14, с. 158].

Людське мислення з плином часу наповнюється новими елементами, реаліями, явищами дійсності. У межах когнітивної парадигми мова дає назву новим поняттям через стару форму. Семантична деривація — це один із цих процесів, що є особливістю категоризації нових понять, у число яких входять метафора та метонімія. «Просторова» метонімія та метафора за дослідженнями є одними з елементів побудови нових понять в інших аспектах людського спілкування, є типовою областю переносу. Як приклад можна згадати широке розширення значення слова англ. *up* у фразових дієсловах, що не мають просторового значення [48].

Проблеми просторової метафори представлені в дослідженнях Н. Д. Арутюнової, Л. В. Балашової, А. П. Чудинова, Г. Н. Скляревської, З. Н. Резанової, Н. А. Мішанкіної, Д. А. Катуніна, В. Н. Нікітіна [14, с. 158]. Всі вони доводять непорушний зв'язок лексики з просторовою семантикою та багатьма аспектами використання мови. У порівнянні з цим, морфологічна деривація є ледве досліджуваною темою, що можна пояснити раніше до цього розроблених готових когнітивних моделей, що об'єктивізують значення.

Поставивши питання про наявність у людському існуванні сприйняття певних об'єктів, які можуть концептуалізуватися повністю не метафорично, а конкретно, Дж. Лакофф та Марк Джонсен подають приклад концепту «простору», якому не потрібна метафоризація. Своє твердження вони

обґрунтували тим, що сприйняття простору людиною проявляється в її повсякденному житті, воно невід’ємно від її існування, концепції UP-DOWN, FRONT-BACK, IN-OUT, NEAR-FAR є прерогативою людського життя, вони є основою інших можливих концептів, що вже походять від концепту «простору». Також базовими концептами є OBJECT, SUBSTANCE та CONTAINER: людина сприймає себе істотою, що є відокремленою від світу, як контейнер із внутрішньою стороною та зовнішньою. Таким чином ці уявлення трансформуються на інші об’єкти. Людина сприймає себе зробленою з деякої субстанції, подібно до інших об’єктів навколо неї: вони можуть складатись із дерева, металу, або пластику, тощо. За припущенням авторів, як би цих концептів не існувало, людина майже не могла б висловлювати свою думку [73, с. 62–63].

Засобами образної номінації є фразеологізми, до яких також іноді відносять прислів’я та приказки. Сам напрям не вивчається окремо, лише в комбінації з іншими, як, наприклад, у праці М. Е. Ігнат’євої «Отражение времени и пространства во фразеологии русского и английского языков». Дослідниця обґрунтувала вибір теми тісним зв’язком між часом та простором у концептуалізації навколишнього світу. У вищезазначеному дослідженні вказується різниця між аксіологічною семантикою таких фразеологізмів англійської мови зі значенням «далеко» та в російській мові (рос. *у черта на куличках, черт знает куда, куда ворон костей не заносил*), де в другій вони мають негативну, неозначену семантику (укр. *бозна куди*), водночас в англійській вони загалом нейтральні [72, с. 9]. Фразеологічні одиниці підгрупи «Значний простір» мають позитивне оказіональне оцінювання в обох мовах: укр. *на лоні природи, під відкритим небом, на (свіжому) повітрі*, відп. англ. *under the open sky, in nature’s lap* [72, с. 9]. Крім того, присутня наявність у першого значення фразеологізму входження в поле простору, а в другого — у поле часу в обох мовах, як наприклад укр. *не за плечами, не за горами*, англ. *at hand, a long way off* [72, с. 15].

Ще одним зі способів актуалізації простору в мовленні людини є метонімічний перенос, який розрізняють за такими типами:

1. Перенос двох концептуалізацій однієї і тієї самої ситуації, Таке зміщення за подібністю створює образ;
2. Зв'язує два значення одного слова, зафіксованих у словнику;
3. Зміщення за допомогою синтаксичної конструкції [17, с. 241–243].

Деякі приклади метонімічних переносів, що пов'язані з актуалізацією простору в мові:

ДІЯ — МІСЦЕ ДІЇ: *на лекції, на концерті, на репетиції* тощо.

ЯКІСТЬ — МІСЦЕ: *темнота, тіснота, чистота, висота* тощо. Зазвичай ці слова не тільки позначають частину простору, але й метафоричну категорію МАСА (те що заповнює простір): *сидіти в теплі, у тісноті* тощо.

ПОВЕРХНЯ — ПРОСТІР: прикладом можна вважати слово укр. *небо* — *на небі, з неба, під небом* — із самого початку концептуалізується як поверхня («Видний над поверхнею землі повітряний простір у формі склепіння»), а також як повітряний простір, що неначе переходить у контакт із цим «склепінням» та є першим денотатом лексеми *небо* [17, с. 248–249].

Слова, що в першому своєму значенні позначають деякий відрізок часу, можуть — залежно від довжини часового періоду — мати значення події, що тоді відбувалась. Це може бути два метонімічних переноси: ЧАС — ПОДІЯ та ЧАС — ПРОСТІР. Якщо в романських мовах це відображається афіксацією, то в англійській та слов'янських мовах це не відображається, як це ілюструється такими прикладами [17, с. 239]:

рос. *Я помню чудное мгновенье*, англ. *in the darkest hour*

1.5 Визначення поняття «ірреального». Дискурс казки. Структура ірреального та простору в казках

Важливим є визначення поняття «ірреального», що характеризує казковий простір у запропонованому дослідженні. Уявлення про щось чудесне, таємниче, невідоме завжди було в суспільній свідомості та складає найдавніший вид світогляду. На сьогодні складно визначити поняття ірреального, тому що воно є абстрактним і виявляється в багатьох аспектах мови, ірреальне понятійне значення протиставляє його реальності. Ірреальне є тісно пов'язаним із фантастикою, вигадкою, мрією, воно охоплює все нереальне. Таке визначення дається Т. Ф. Єфремовою. З іншого боку, реальність як філософський термін означає «... буття речей, противага небуттю, можливому та ймовірному» [23, с. 15]. За Т. М. Нікульшиною, неможливо сприймати світ ірреального простору без основи реального світу, оскільки вигаданий світ є квазіекзистенційним та не має власного онтологічного статусу, тому не може існувати самотійно [75, с. 187].

Значеннєве поле концепту «ірреальність» складають одиниці: рос. *чудо, диво, колдовство, вошебство, магия, чары* та інші. Усі ці поняття мають спільну рису: вони містять елемент ірреального, чудесного, екстраординарного тощо [74, с. 16]. Спільна одиниця концепту «ірреальне» — «те чого немає в справжньому житті» [23, с. 17].

Система національної мови містить низку засобів, які відображають структурований у вигляді концептуальних ієрархій досвід, що дозволяє переходити від рівня узагальнення інформації (операції фокусування, профілізації тощо) до створення логічної (істинної з погляду зафіксованих у мові первинних значень) системи образів, що й утворюють картини альтернативних світів [13, с. 314].

Сам дискурс тексту, зокрема казки, особливо літературної, (тут йдеться про термін «дискурс», що актуалізується за певних умов) містить не лише сам

текст, але й екстралінгвістичні знання автора, його інтенцію, знання про світ, думки та переживання, філософське та релігійне світобачення, епоха, в якій він жив, що мають бути обов'язково досліджені у філологічному аналізі. Весь текст має інтенцію автора та завершується ним. За словами І. Р. Гальперіна, «Термін концептуальність особливо звертає увагу на досягнення нового, того що розкривається не відразу, а поступово, те, що можна побачити лише з погляду цілого висловлення, а частіше всього — цілого тексту ...» [3, с. 38]. Тобто, для досягнення всіх прямих та непрямих чинників впливу на автора (навіть без врахування впливу особистості, на цілу націю) варто мати на оці *вертикальний контекст та фонові знання*.

У моделях інтерпретації тексту, запропонованих М. Віорель та М. Кодрута, це співвідноситься частково з другим (що репрезентує рівень розуміння базового значення, концептуалізується структурно на рівні мови) та повністю з третім рівнем розуміння тексту (ментальною репрезентацією подій реципієнта та осмисленням змісту тексту читачем) [61, с. 42].

У визначенні ролі казок у відображенні народного світогляду слід відзначити основні їхні властивості: будь-який фольклорний жанр передається за традицією в усному дискурсі, кожен текст за таких умов зазнає певних змін, передовсім під впливом культурного світобачення [50, с.150], поки він не буде письмово закріплений, у такий спосіб казкар стає «співавтором» твору, змінюючи полотно сюжету та дискурсу казки згідно зі своїм світобаченням [38, с. 85], що зі свого боку створює варіативність версій сюжету та мовленнєвих структур та засобів, які можуть бути втрачені з плином часу з одночасним зберіганням макроеlementів тексту, що дає змогу знайти інваріантну версію заради визначення незмінних концептів тексту казки. Це надає багато матеріалу для дослідження ідеї особливості менталітету та цінностей народу, що вже входить у сферу дослідження лінгвокультурології.

Є різні підходи до аналізу та визначення поняття «казкового дискурсу». Ці критерії відрізняються різними підходами дослідників та неоднозначністю

поняття «дискурс». У працях Ю. В. Мамонової тексти казок розглядаються як тип дискурсу для вияву провідних концептів англійської побутової казки. Авторка розглядає джерело свого дослідження утилітарно, як «джерело культурно-аксіологічної інформації, концептуалізованої лексичними засобами, концептуальна організація яких вивчається». З іншого боку, Н. А. Акіменко інтерпретував казковий дискурс як «активне середовище реалізації специфічних параметрів категорії казковості, що вербалізуються на різних рівнях мовної структури» [38, с. 86].

Казка втілює безумовну віру в чудесне, що є причиною всього, що відбувається, що іноді втрачає свої реальні метричні особливості та може змінювати власну сутність заради сюжету, демонструється процес хронологічно не співвідносних дій та «багатоплановість» простору, у якому герої потрапляють на інші виміри. Основними героями — володарями чарівної сили в слов'янських казках є звірі, люди, надприродні явища, а також неживі предмети, зазвичай домашнього вжитку. Простір казки характеризується специфічною фауною (його населяють чудесні істоти, що мають чарівні особливості: феї, русалки, домові, гноми, ельфи тощо).

Хоча це має місце лише у фольклорних казках, у яких чудодійна сила присутня повсюди, яка творить чудеса, може змінювати логічний ланцюжок подій, що зумовлює існування простору в казках як аморфної структури та причина того чому закони природи порушуються, чому час та простір втрачають власні характеристики [23, с. 18], наприклад, коли герої подорожують то в тридев'яте королівство, то за тридев'ять земель, і це відбувається миттєво, непомітно для читача [76, с. 17], але коли казка стала жанром літератури, простір у ній став обмеженішим та більш схожим на побутовий, хоча й далеко не повністю уподібнився йому, що позитивно вплинуло на художній розвиток жанру. Це можна пояснити тим, що на ранньому етапі розвитку казки адресат та адресант брали участь у безпосередньому ситуативному діалозі, в якому кожен із них відіграючи певну

роль, використовував певні мовленнєві засоби, що відповідали комунікативній ситуації.

Згідно із Ф. С. Бацевичем, породження мовлення має мету, задум, інтенцію, зворотний зв'язок тощо. Говоріння — це не лише переказ думки, а також складна система адаптацій, пов'язана з просуванням до бажаної мети в спілкуванні. Тобто мовець має брати до уваги велику кількість чинників: соціальні, психологічні, психічні, фізичні та інші риси особистостей адресатів [1, с. 88]. Можна спрогнозувати, що така велика кількість чинників впливає на перший запис фольклорної казки. Можна передбачити чинники, які впливають на перший запис фольклорної казки.

Історично казка переходить дедалі більше в інші аспекти спілкування, що уможлиблюють її естетичний розвиток, використовується все більша кількість художніх засобів для ефективнішого впливу на адресата. Також неможливо розмежувати «звичайну» художню літературу та вигадані, чарівні світи казок та фентезі, тому що всі вони належать до спільної категорії «художньої вигадки», результату творчої діяльності, вони легко можуть комбінуватися між собою в художній літературі, що спостерігається в багатьох літературних казках. Різні елементи в цьому жанрі по-різному відходять від реальності, це не перешкоджає письменнику відобразити вигадане, казкове для висловлення задуманого та ефективного впливу на читача.

Фольклорна казка має необ'ємний простір порівняно з літературною, оскільки вона сконцентрована на переміщенні персонажа від одного локусу до іншого, тобто єдине, про що відомо читачеві — це те, що персонаж робить та думає в певному місці в певний період часу. У літературній казці, крім вищезазначеного типу простору, також використовується абстрактний, мислимий простір, що відображає розповідь героя про минулі події, та онейричний простір, що має повністю нереальні елементи: думки, мрії, асоціації.

Однак можливо знайти спільні риси в зображенні простору між обома зазначеними видами казок, що властиві текстам художнього напрямку загалом: в обох із них, незважаючи на це, присутня концепція *центра* та *межі*, та *напряму переміщення персонажа стосовно центру до межі* на основі стилістичного розставлення акцентів під час розповіді [73, с. 7].

Хронотоп під час процесу розкриття художнього світу дискретний та видозмінюється за волею автора, акцентуалізуючись лише в деяких його частинах, хронологічна послідовність подій у художньому тексті часто суперечна реальності [3, с. 87], як образ персонажа збігається з реальним прототипом, таким чином час/простір у казці є лише імітаціями їхніх справжніх прототипів. Найважливіші частини тексту мають підвищений рівень стилістичних засобів, автор відходить від сюжетної лінії для опису, роздумів, чи ліричного відступу, але повністю хронотоп не зникає, оскільки завдання за цих обставин автора — створити чітку та зрозумілу когезію тексту для розуміння читача з нехтуванням неважливих деталей [3, с. 94].

Порівняно з часом як базовою структурою буття, простір є чіткішим та постійним, експлікація усіх понять та елементів простору є більш реалістичною. Навіть у літературних казках така ситуація також виникає через те, що всі елементи, хоч і вигаданих світів, мають там чітку структуру та продуманість, створюючи реалістичний фон, надаючи вигаданому світу предметність та реальність, той світ, у який легко повірити [3, с. 89].

Тенденцією в творчості письменників двадцятого століття, зокрема з погляду на історичні, економічні та суспільні причини, є сконцентрування на містах як локусах із підвищеною кількістю об'єктів [41, с. 16]. Представники жанру казок, що поєднують елементи реальності та фантазії, описують міста таким чином: опис справжнього міста в справжній відрізок часу, лексичне ж розроблення подібного простору есплікується на основі топонімів: назві районів, вулиць міста, семіотично важливих об'єктів, що функціонують як

знаки-символи, чий зв'язок із реальними прототипами є виключно конвенціональним [41, с. 17].

Варто відзначити ідеальний, суб'єктивний, антропоцентричний характер художнього простору, його нерозривний зв'язок із речами та часом, що організовують його, характерне для художнього простору явище актуалізації, тобто більшого інтересу до форми, ніж до змісту [14, с. 6] (якщо інтенцією адресанта є пряма експлікація значення повідомлення, форма стає стилістично нейтральною, з чіткою термінологією, як, наприклад, у документах, законах тощо). Крім того, важливим є те, що концепції фігури та фону, самого простору, що в деяких випадках пов'язані з персонажем, можуть бути художньо описані автором, а потім він може привернути увагу читача знову до персонажа, ці ідеї обґрунтовував ще Б. А. Успенський: він вважав текст переплітанням багатьох поглядів [18, с. 95–96]. Прикладом цієї концепції є опис простору, що оточує персонажа із самої суб'єктивного погляду героя, або з погляду автора, який «прикріплений» до персонажа та місця де він перебуває, є його невидимим супутником, тому може «осягнути» та описати читачеві усі важливі характеристики оточення [18, с. 95]. Або позиція автора може бути не статичною, переміщуватись серед багатьох різних епізодів однієї сцени, що загалом створює одну картину руху. Автор може сам «перетворитись» у героя для опису його психологізму [18, с. 95]. Це дає змогу розглянути різні мовні атрибути, що використовуються в тексті з різних поглядів.

Розуміння таких понять особливо важливо під час аналізу простору художніх творів, як і казок, особливо літературних, оскільки ці способи зображення автором створюють особливу картину художнього твору, від цієї картини цілком залежить сприйняття читачем хронотопу в ньому.

Мова художнього твору є органічною єдністю широкого ряду експліцитних засобів, серед яких помітне місце посідають фразеологічні одиниці. Можливості формування емоційно-оцінних конотацій у фразеології є

ширшими, ніж у лексиці, конотативний елемент завжди домінує над денотативним [20, с. 37].

Важливою частиною літературних текстів в англійській мові, як і казок, є концептуальні метафори, деякі з яких належать до області «світ людини», «казки та міфи», «артефакти», «рослини та тварини як частини природного ландшафту», важливою рисою цього є надавання об'єктам тих рис, яких вони за своєю суттю не мають: заповнене — пусте (Місто — це пустеля, цвинтар), широке/містке — тісне/вузьке («Дім — це пласка коробка», «Долина — це горщик») [73, с. 12]. Такі трансформації можуть призводити не лише до зміни його характеристик, але й до повної трансформації простору до найосновніших його ознак. Усе це має мету перенести на об'єкт нові властивості для опису його характеристик.

Побутовий та казковий простір, незважаючи на зовнішню схожість, помітно відрізняються між собою, а саме в тому, що простір у казках відкритий та в ньому немає обмежень, він не заповнений матеріальними об'єктами, у ньому завжди щось відбувається, водночас побутовий є більш закритим, має свої межі, статичний, наповнений матеріальними об'єктами. У прагматичі такого простору має важливість поняття *там* і *тут*, вони моделюють відносини адресата та адресанта стосовно одне до одного та до цілого світу. Відомі три параметри простору: зімкнутість/розімкнутість, кривизна/прямота, обширність/обмеженість.

За дослідженням Т. Н. Нікульшиної, в англійській мові групу іменників, що мають сему «місцевість», складають такі одиниці: англ. *area, bottom of the sea, capital, city, country, garden, island, land, mountain, place, planet, street, town, village*, в українській мові в групу іменників, що формують сему «Місцевість», входять такі лексичні одиниці, як укр. *гора, держава, країна, місцевість, місцини, острів, річка, царство* [75, с. 192]. Вони є частиною структурування вигаданої місцевості.

Дослідження простору казки характеризується аналізом *деномінацій* (термін, запропонований польським мовознавцем Т. Котарбінським), тобто дослідженням окремих фікцій та груп фікцій людського існування, які не мають аналогів у реальності (образи з міфології, фольклору тощо) [2, с. 189].

Джерела появи деномінацій тематичної групи «Місцевість» характеризуються різноманітністю як в українській, так і в англійській мовах (деякі з нижченаведених прикладів мають прямі в літературній традиції трьох мов):

а) **міфологія:** *Arcadia* — «an area with mountains and beautiful countryside in ancient Greece where people lived pleasant, simple life» ‘Аркадія — у Давній Греції — гориста місцевість, що має прекрасну сільську місцевість, у якій люди живуть по-простому та щасливо’;

б) **релігія:** *Golgotha* — «the place near Jerusalem where, according to the Testament of the Bible, Jesus Christ died by being crucified» ‘Голгофа — місцевість в околиці Єрусалима, де, згідно з Біблією, був розп’ятий Ісус’, *Обітована земля* «райська країна, куди після довгих поневірянь пророк Мойсей привів свій народ»;

в) **література:** — казка: *тридесяте царство* — ‘дуже віддалена (далека, чужа) країна, земля; також царство мертвих, яке іноді є під землею, іноді на горі, або під водою, там, проте, є сади, дерева, і ці дерева дають плоди’

— роман: *Brobdingnag* — «the land of giants in Jonathan Swift’s «Gulliver’s Travels»» ‘у романі Дж. Свіфта «Пригоди Гулівера» — фантастична країна, де живуть гіганти’;

— поема: *острів Буян* — на цьому острові «перебувають усі могутні сили весняних дощів, гроз, громів»;

— теле- та аудіопростір: англ. *Ambridge*: «an imaginary village in the English countryside where the characters of «The Archers» radio programme live and work» ‘уявне село в Англії, де живуть та працюють персонажі радіопрограми «Арчери»;

— комп'ютерні технології: англ. *cyberspace* — «the imaginary place that emails and other pieces of information pass through when they are going from one computer to another» — 'уявний простір через який проходить електронна пошта та інша інформація з одного комп'ютера на інший' [75, с. 195–196].

Варто зазначити роль *лісу* в типах простору в казках. Він там уявляється як дикий, давній, чужий край, де живуть стародавні істоти, за повір'ями, у лісі потрібно поводити себе відповідно до правил місцини, що встановлені правилами казки, інакше можна накликати на себе біду.

Однією з лексем, що також часто вживається в описах англійських казок, є *garden*, що є означенням деякого прекрасного місця, де відбуваються чарівні події, частково культурніший аналог лісу, що часто трапляється в текстах казок із людськими поселеннями [76, с. 10].

Ще один елемент простору, *water* — це також маркер топосу фантастики, що населений різними таємничими тваринами, з якого можна потрапити в казковий хронотоп.

На рівні лексичного структурування простору художнього тексту номінації матеріальних об'єктів культури, а також топоніми, є основою просторової моделі. Це можна пояснити об'єктивними причинами: їхнє функціонування в художніх текстах зумовлено, з одного боку, означенням місця подій, літературною традицією, законами жанрової поетики, з іншої, суб'єктивними причинами: особливостями світогляду та особистого стилю автора.

Висновки до розділу 1

Дослідження концептів та структурної концептуалізації ірреального простору має великі перспективи в лінгвістиці. У цьому розділі проаналізовано поняття *простору* та *мовної картини світу* як концепту людської свідомості. Концепт *ірреального* проаналізований подібним чином. Аналіз структури

ірреального казкового простору на базі різносистемних мов в першому розділі дає змогу дійти таких висновків:

1) *Концепт* це глобальна багатошарова одиниця мислення, що об'єднує перцептивний образ, поняття предмета, асоціації, культурний та історичний контекст, створюється на основі емпіричного та раціонального досвіду, актуалізація концепту залежить від культури та особистого досвіду людини, оточення. Дослідження концептів є важливим у розумінні культурних особливостей певного народу.

2) *Мовна картина світу* — лінгвокультурне поняття, що об'єднує систему концептів та їхні взаємозв'язки та накладає стереотипний відтиск на дійсність.

3) Семантико-когнітивний підхід у дослідженні концепту (за З. Д. Поповою та І. А. Стерніним) обумовлює аналіз фразеологічних, лексичних, синтаксичних одиниць для виявлення основних аспектів концепту, визначення номінативного поля концепту, його інтерпретаційного поля.

4) За В. А. Масловою, для дослідження концепту необхідно визначення референтної ситуації, місця цього концепту в мовній картині світу, звернутись до етимології та врахувати особливості вживання. Лінгвокультурологія обумовлює ширший аналіз концепту, але різниця полягає в тому, що когнітивно-семантичний підхід звертається до дослідження структур мовленнєвої концептуалізації з погляду особистості, а не в контексті ментальності.

5) *Простір* — це базова одиниця людського мислення, що структурує реальність та пояснює людське існування. Побутове сприйняття простору (за Лейбніцем) — це структура, що заповнена об'єктами і щодо яких розташований власне простір. Абстрактне поняття про простір з'явилося пізніше та є результатом розвитку філософії.

6) За Л. Талмі, простір — глобальна структура світосприйняття людини, побутове сприйняття простору — приблизне та ідеалізується лише в певних випадках, важливих для людської комунікації. Ввівши поняття «Фігури» та

«Фону», Талмі визначив основні процеси сприйняття руху та швидку зміну ролей об'єктів.

7) Особливості концептуалізації простору в трьох мовах мають багато спільного, хоча відмінності також присутні, наприклад, з погляду семантики прийменників та прислівників: «вертикальність», «горизонтальність», «зовнішній/внутрішній простір», «перетинання» реалізовані з більшою кількістю значень в англійській, а в російській/українській: «контакт (поверхня)», лексичний склад ірреального казкового простору представлений топонімами, вони складають велику частину лексики у мовленнєвих ситуаціях просторових відносин, дієслова також відіграють важливу роль.

8) Концепт *ірреального* — це все, що не має відношення до реальності, належить до категорій фантазії, дива, чар тощо. Важливим є те, що концепт ірреального актуалізується на основі реальних прототипів із побутового простору та мовних засобів, що семантично пов'язані з реальністю та дають змогу створювати в ірреальному просторі безліч варіантів розвитку подій на подібній основі.

9) Основні характеристики ірреального казкового простору відрізняються залежно від того, чи розглядається фольклорна казка, чи літературна. Простір у фольклорній казці — абстрактний, не має фізичних характеристик, відносний, однією з причин цього є специфіка розвитку казки як жанру літератури, її початкова закріпленість не у письмовій формі, а в усній, специфічні взаємовідносини між адресатом та адресантом; зокрема літературна казка набагато ближче підходить до сучасної художньої літератури: простір у ній реалістичніший, антропоцентричний, досягається велика різноманітність художніх засобів.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА ІРРЕАЛЬНОГО КАЗКОВОГО ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ: АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗОК. НОМІНАТИВНА ЧАСТИНА КОНЦЕПТУ (ІМЕННИКИ)

2.1 Основні передумови та визначення досліджуваного номінативного поля концепту

Щодо дослідження концепту «Ірреальний казковий простір» слід з'ясувати низку передумов, що дають змогу окреслити концепт та визначають його певні когнітивні класифікаційні ознаки.

Однією з головних характеристик досліджуваного концепту є класифікаційна ознака «казковий». Задля поглибленого вивчення обраної проблеми в роботі звужено значення концепту до «той, що належить до казок як жанру літератури». Варто відзначити, що значення «ірреальності» охоплює всі тлумачення цього слова.

Дослідження меж номінативного поля концепту проводиться за методами, запропонованими З. Д. Поповою в монографії «Когнитивная лингвистика», про яку згадано в першому розділі запропонованого дослідження. Сутність вищезгаданих методів полягає у встановленні ключового слова-номінанта (слова або вислову, бажано стилістично нейтрального, що об'єктивно визначає ідею досліджуваного концепту), його ядра (використання ключового слова домінанта та його синонімів) та периферійного поля (встановлення ознак, що використовуються, та елементів концепту в текстах). [30]

Принагідно зазначимо, що досліджуваний концепт неможливо окреслити лише одним словом – він охоплює цілу низку властивостей, які

можна описати лише фразою. Саме тому ключовою фразою-номінантом є «Ірреальний казковий простір».

Ця назва концепту була обрана не випадково: вона ємно містить всі характеристики досліджуваного концепту, а також є стилістично нейтральною, що є необхідною умовою у виборі імені концепту.

Для визначення ядра номінативного поля концепту використовується «Практичний словник синонімів української мови» (автор Караванський Святослав), який надає такий матеріал щодо окремих елементів концепту:

- 1) ПРОСТІР просторінь, обшир, ... /неозорий/ неозір; (степовий) безмежжя, широчінь, незмірінь; (землі) територія, площа ... [66, с. 370];
- 2) КАЗКОВИЙ (небувалий) ДИВНИЙ, фантастич- /со, -фіч-/ , мітич-нереаль-, таємничий, незвичайний ... [66, с. 168];

В англійському словнику подається такий синонімічний ряд:

Сайт Thesaurus.com дає такі синоніми до слова *space* – *area, arena, capacity, distance, field, location, slot, spot, territory, zone* [69]

Зі словом анг. *fairy-tale* ситуація інша.

Fairy-tale в значенні *make-believe* (уявний) має такий синонімічний ряд: *allegorical, fabled, fanciful, fictitious, imaginary, legendary, mythic, storied, unreal, whimsical*.

У значенні *imaginary, romantic* синонімами є: *absurd, bizarre, extravagant, fantastic, fantastical, fictional, imaginative, offbeat, preposterous, unreal, whimsical* [69]

У німецькій мові відповідниками обох сторін досліджуваного концепту є слова нім. *der Raum* ‘простір’ та *imaginär* ‘уявний’. У словнику «Duden» наводяться такі відповідники кожного слова:

Der Raum (в значенні «місце», «протяжність»): *der Abstand* ‘відстань’, *die Distanz* ‘дистанція’, *die Entfernung* ‘відстань’, *die Spanne* ‘діапазон’, *die Strecke* ‘відстань’, *der Zwischenraum* ‘проміжок’, *der Platz* ‘місце’, ‘площа’, *der Bereich* ‘область’, *die Weite* ‘широкий простір’, ‘просторінь’, тощо. Як і в

англійській мові (анг. *space*), у слова є ширше значення з погляду охоплення простору порівняно з українською мовою: нім. *das All, das Universum* ‘всесвіт’, *der kosmische Raum* ‘космічний простір’, тощо. [68]

Прикметник *imaginär* має такі синоніми: *angenommen* ‘те, що припускається’, *ausgedacht* ‘вигаданий’, *eingebildet* ‘вигаданий (в значенні «без важливої для цього причини»)’, *fiktiv* ‘фіктивний’, *irreal* ‘ірреальний’, *vorgestellt* ‘уявлений (самому собі)’. [68]

Загалом, концепт «ірреальний казковий простір» має багато спільних рис у трьох досліджуваних мовах, проте, в українському та німецькому синонімічному ряді слова «ірреальний» відсутній синонім англ. *absurd* ‘абсурдний’ та англ. *allegorical* ‘алегоричний’, ‘метафоричний’. У німецькій мові унікальним у порівнянні є наявність спорідненості між поняттями «простір» та «діапазон», «проміжок», а також виразність концепту: «уявлений без достатніх доказів» (нім. *eingebildet*).

З огляду на ці дані, варто встановити ближню периферію номінативного поля концепту: дивний, фантастичний, вигаданий, легендарний простір, площа, місце, територія.

2.2 Іменник як частина мови у відображенні лінгвокультурного простору казки

Передумовою широкого поля дослідження іменників як репрезентації концепту «Ірреальний казковий простір» є те, що він наповнений матеріальними об’єктами, без яких він існувати не може (оскільки саме матеріальні об’єкти та різноманітні відношення між ними й становлять «Простір»), а також його категоріальність, яка концептуалізується по-різному залежно від мови (наприклад, на думку О.В. Петряніної, периферійна концептуалізація часово-просторових відношень відбувається: конструкціями підмет-присудок, дієслівними лексемами переміщення та

стану, що мають «згорнену» інформацію про просторово-часову локалізацію дії [28, с. 1]).

Поле дослідження охоплює не лише елементи, яких немає в реальному житті (чари, чаклунство тощо), а й елементи побутового простору (міста, села, мечі, воли, річки тощо), без яких воно не може існувати: людському розуму дуже важко вигадати щось, що не має певного прототипу в житті.

Вигаданий світ має велику кількість предметів побутового простору, оскільки саме на основі людського емпіричного досвіду він формується. Зокрема у процесі аналізу концептуалізації простору у фольклорних казках, де, як вже було зазначено в попередньому розділі, він часто має приблизні характеристики, варто пам'ятати, що часто опис предметів та місць нічим не відрізняється від звичайного світу: «автор» описує лише те, що він вважає істотним, найважливіші властивості предмета (щонайменше, його сутність), а всі інші деталі залишає поза увагою: «*Darter,*» says she, «*put you them there pies on the shelf, and leave 'em there a little, and they'll come again.*» [80, с. 9] «Дартер,» каже вона, «постав пироги на полицю, залиш їх там трохи, і вони знову стануть м'якими», нім. «[...] *und als sie ganz nahe herankamen, so sahen sie, daß das Häuslein aus Brot gebaut war und mit Kuchen gedeckt; aber die Fenster waren von hellem Zucker..*» [79, с. 76] «[...] і коли вони підійшли зовсім близько, побачили, що хатинка була побудована з хліба, покрита тістечками, але вікна були зі світлого цукру» Чоловік пішов по лісу (а в лісі був струмок), і помив руки. [70, с. 12]

Крім того, історичні факти переплітаються з канвою вигаданого світу: *IN THE REIGN of the famous King Edward III. there was a little boy called Dick Whittington, whose father and mother died when he was very young.* [80, с. 105] «Під час правління славного Едуарда Третього був один хлопчик, якого звали Дік Уїтінгтон, його мати й батько померли, коли він був маленьким.» Едуард Третій – історична постать, король Англії. Принаймні, роль таких історичних фактів – нагадати про минуле та звести місце подій до реального місця подій – Англії,

що має викликати у слухачів відчуття спорідненості. Варті уваги приклади цього явища в англійських казках: *IN BAMBOROUGH CASTLE once lived a king who had a fair wife and two children, a son named Childe Wynd and a daughter named Margaret*. [80, с. 115] ‘Колись жив у Бамбороуському замку один король, у нього була гарна жінка та двоє дітей, сина звали Чілд Вінд, а доньку Маргарет’, *LONG BEFORE ARTHUR and the Knights of the Round Table, there reigned in the eastern part of England a king who kept his Court at Colchester* [80, с. 138] ‘Задовго до короля Артура та лицарів Круглого Столу в східній частині Англії правив король, його двір знаходився в Колчестері’.

У казках братів Грімм згадуються справжні міста в Німеччині та навіть час, наприклад: Бремен (нім. [...] *lief fort und machte sich auf den Weg nach Bremen: dort, meinte er, könnte er ja Stadtmusikant werden*. [79, с. 126] ‘[...] втік та відправився в дорогу до Бремена: там, як він вважав, можна було стати міським музикантом’.

Така конкретика загалом не властива українській казці, аналіз тексту українських казок можна помітити виявив зовсім відмінний опис абстрактного простору: *В тридевятому царстві, в одному государстві, жив собі один селянин*. [70, с. 14], або *Жили на світі чоловік і жінка [...]* [70, с. 33] Хоча іноді місця побутового простору дійсно згадуються, але частотність використання назв міст, областей та країн не така висока, як в англійських та німецьких казках. Один із нечисленних прикладів: *Брати роз'їхалися в різні боки, але домовилися зустрітись у французькому місті Парижі*. [70, с. 22]

У більшості казок, не залежно від того, чи згадується конкретна область або країна чи ні, завжди є опис загального хронотопу за допомогою поширеного словосполучення: *THERE WAS ONCE UPON A TIME a good man who had two children: a girl by a first wife, and a boy by the second*. [80, с. 16] ‘Жив був одного разу добрий чоловік, у якого було двоє дітей: дівчинка від першої дружини, та хлопчик від другої’, нім. *In den alten Zeiten, wo das Wünschen noch geholfen hat, lebte ein König*. [79, с. 11] ‘У давні часи, коли

бажання все ще допомагали, жив один король', укр. *Жили собі цар і цариця*. [70, с. 26] (частка *собі* в цьому випадку позначає підсилення дієслова *жити* – явище, не властиве англійській мові).

Об'єкти, що оточують героїв, в англійських та німецьких казках, є частиною історії цих країн та майже відсутні в українських казках: англ. *The castle was situated in the midst of a small island surrounded by a moat thirty feet deep and twenty feet wide, over which lay a drawbridge*. [80, с. 70] 'Замок був розташований посередині маленького острова, його оточував рів 30 футів завглибшки та шириною в 20 футів, над яким проходив підйомний міст', [...] *a fine strong house it was, with high walls and a deep moat*. [80, с. 94] ' [...] це було міцне та гарне житло, з високими стінами та глибоким ровом', нім. *Als er in den Schlosshof kam, stand da beim Brunnen ein schönes Mädchen* [, с. 36] 'Коли він зайшов у замковий двір, там стояла коло криниці гарна дівчина'. Замок виконує в казках цих народів багато функцій, він є ознакою величі та могутності, знатності, він може стати лігвом монстра (нім. [...] *in dem Schlosse steckten auch große Schätze, von bösen Geistern bewacht* [...] [79, с. 26] '[...] у замку були великі скарби, які охороняли привиди [...]'), або виконувати нейтральну функцію «житла знаті»: *Lady Mary asked Mr. Fox where they should live, and he described to her his castle, and where it was* [80, с. 94] 'Леді Мері запитала пана Фокса, де ж їм жити, а він їй описав свій замок та де він знаходився'. Замок – не тільки абстрактне «житло», але й також місце дії в англійських та німецьких казках: [...] *she saw the pretty dove flying overhead and alighting on the castle walls.*» [80, с. 102] '[...] вона побачила гарного голуба, він летів вгорі та приземлявся на замкові стіни', нім. *...sollst du ihm das ganze Schloß zeigen, alle Kammern, Säle und Gewölbe*. [79, с. 34] 'ти маєш йому показати всі покої, зали, та підвали'. Називаються не тільки стіни і рів із підйомним мостом, але також інші частини замку: англ. *castle steps* 'замкові сходи', *kitchen* 'кухня', *castle hall* 'замкова зала', *castle gates* 'замкові ворота', нім. *der Turm* 'вежа (у замку), *das Tor* 'ворота', *das Gewölbe* 'підвал (зі склепінчастою стелею)' тощо.

У текстах деяких казок називаються об'єкти побутового простору, які ще досі можна побачити. Це, наприклад, місця, де зупинялися головні герої: англ. *He walked as far as Holloway; and there sat down on a stone, which to this day is called "Whittington's Stone,"* [80, с. 108] 'Він пройшов стільки ж, скільки Голловей; і сів там на камінь, а той камінь ще досі називають «Камінь Вітінгтона»', англ. *While he was thinking what he should do, the Bells of Bow Church, which at that time were only six, began to ring [...]* [80, с. 108] 'Поки він думав, що він може зробити, дзвони церкви Боу, яких на той час було лише шість, почали дзвонити [...]'

Вигаданий світ казок також має зв'язок із теперішнім у формі легенд, вигаданих речей, що можна, мовляв, зустріти й тепер: англ. *But to this day, the loathsome toad is seen at times, haunting the neighbourhood of Bamborough Keep, and the wicked witch-queen is a Laidly Toad.* [80, с. 118] 'Але навіть і сьогодні можна побачити цю відразливу жабу, що вештається недалеко від фортеці Бамбороу, цією жабою і є та зла королева-відьма.'

Всі мовні одиниці мають свій набір сем. Мовні одиниці, що виділяються в цьому дослідженні, мають спільну сему «місцезнаходження в просторі», оскільки різноманітність об'єктів у просторі вельми велика. Герої казок не оперують поняттям вигаданого простору як абстрактною одиницею, саме тому в запропонованому дослідженні поняття ранжуються від абстрактних до конкретних, матеріальних, без аналізу власне синонімів лексичних одиниць на позначення концепту. Лексичні одиниці були згруповані за принципом спільності сем між ними.

2.2.1 Номінативне поле англійських казок

1) **Опис всього (2 лексеми):** Часто в англійських казках простір, що охоплює всі навколишні об'єкти, описується як «світ» - англ. *the world* (27). У цього слова наявна сема «Простір» та «Всеохоплюваність», згадується так званий *the spiritual world*. 'духовний світ': [...] *for it contained all the secrets of*

the spiritual world. ‘ [...] бо в ній (тут: у книжці) містяться всі секрети духовного світу’ [78, с. 48]. В англійському фольклорі використання цієї лексеми пов’язано з абсолютністю, використанням найвищого ступеня порівняння прикметників, у такому контексті воно використовується в одній збірці казок щонайменше 14 разів (далі в тексті частота використання в досліджуваних текстах буде позначатися через дужки (14)): “*I should be the happiest creature in the world if I had a son [...]*” [78, с. 89] ‘Якби в мене був син, я був би найщасливішою людиною у світі [...]’, ще один приклад: ‘ [...] called Merlin, the most learned and skillful enchanter the world has ever seen [78, с. 89] ‘[...] якого звали Мерлін – найосвіченіший та найталановитіший чаклун у цілому світі’, включенням всіх представників одного типу об’єктів: [...] *and the King said: “No, but I am the King of all the little mice in the world,* [78, с. 55] ‘[...] і Король сказав: «Ні, але я Король всіх малих мишей у світі», [...] *the King made such a funny sound, and collected all the frogs in the world* [78, с. 56] ‘[...] король зробив дуже дивний звук, і він зібрав усіх жаб у цьому світі’ Світ описується як анг. *wide* ‘широкий’ і *whole* ‘цілий’: [...] *that he made up his mind to run away and seek his fortune in the wide world.* [78, с. 129] ‘[...] те, що він вирішив втекти та пошукати щастя в широкому світі’ Синонім до слова *the world* ‘світ’ – *the land* ‘земля’ [...] *who travelled the land all over in search of a wife.* [78, с. 88] ‘[...] що подорожував по всій землі в пошуках своєї дружини’;

2) Деяка територія («Простір», «Рукотворна межа») (15 лексем): Наведемо приклади використання справжніх топонімів (географічних областей) у просторі англійської казки: [...] *there lived near the Land’s End of England, in the county of Cornwall, a farmer [...]* [78, с. 63] ‘[...] жив там на окраїнах Англії, у графстві Корнвол, фермер [...]’, *The news of Jack’s victory soon spread over all the West of England* [78, с. 64] ‘Перемога Джека стала відомою у всій Західній Англії’, *We must now follow Miss Puss to the coast of Africa.* [78, с. 109] ‘Тепер ми маємо іти з Міс Пус до берега Африки’. Йоркшир: [...] *and would have drowned*

all Yorkshire [78, с. 50] ‘[...] і затопило би весь Йоркшир’. Також серед країн згадуються Уельс, Шотландія, Ірландія, наприклад:

The Red Ettin of Ireland

Once lived in Ballygan,

And stole King Malcolm's daughter

The king of fair Scotland. [...]. [78, с. 84]

‘Червона Еттин з Ірландії

Жила одного часу в Баллігані

І вкрала доньку короля Малкольма

Короля прекрасної Шотландії [...]’.

В англійських фольклорних казках не використовуються унікальні вигадані імена, а послуговуються лексичним запасом мови: *the land of Fairy* [78, с. 77] ‘земля Фей’. В інших випадках назву частин простору не вказують зовсім, або використовуються набагато менш точні вказування місцевості: [...] *was away in the far countries* [78, с. 26] ‘[...] був далеко у віддалених країнах’, Лексема *country* (24 рази трапляється в тексті) означає не тільки країну, але й місцевість, що розташовується поза межами міста (цю лауну концептуалізації українська мова може компенсувати лише частково). Інші лексеми найближчої периферії: *street* ‘вулиця’ (10), *village* ‘село’ (8), *fair* ‘ярмарок’ (7), *land* ‘земля’ (у значенні – земля яку наслідують) (5), *town* ‘місто’ (5). Цікавим є використання іменника *Christendom* ‘християнський світ’, що відділяє його від світу зла, що яскраво демонструє такий приклад: [...] *She is now in the Dark Tower of the King of Elfland; it would take the boldest knight in Christendom to bring her back.*” [78, с 26] ‘ [...] Тепер вона в Темній Вежі Короля Ельфланда, тільки найсміливіший лицар у Християнському світі зможе повернути її назад’;

3) «Простір», «Рукотворний архітектурний об’єкт» (42 лексеми): Безперечно, найбільш частотною лексемою в цій групі є слово *home* ‘дім’ (94), *house* ‘будинок’ (має більш матеріальне значення, ніж *home*) – (89), *castle*

‘замок’ (88) (найчастотніші означення – *grand* ‘величний’, *beautiful* ‘прекрасний’, *fine* ‘гарний’, *neighboring* ‘сусідній’, *noble* ‘благородний’, *someone’s castle* ‘чийсь замок’), *hall* ‘зала’ (16), *cottage* ‘котедж’ (10) (різниця між такими близькими синонімічно, здавалося б, лексемами, як *cottage* та *house*, більша, ніж це може здатися на перший погляд: “*House or cottage, or whatever you please, sir.*” [78, с. 137]) ‘«дім або котедж, все що побажаєте, сер.»’), *kitchen* (12) ‘кухня’, *court* ‘двір’ (10), *inn* ‘таверна’ (10), *cellar* ‘погріб’ (9), *dam* ‘плотина’, *mill-dam* ‘млинова плотина’ (7 разів), *market* ‘ринок’ (9), *stable* ‘конюшня’ (9), *chimney* ‘димар’ (7), *inn* ‘таверна’ (7), *roof* ‘дах’ (7), *well* ‘колодязь’ (7), *bridge* ‘міст’ (5), *room* ‘кімната’ (4), *farm* ‘ферма’ (3), *hut* ‘хижка, халупа’ (2), *tower* ‘вежа’ (2), *chamber* ‘кімната’ (2), *treasury* ‘скарбниця’ (2), *the grocer’s* ‘продуктовий магазин’ (1), *cobbler’s shop* ‘магазин шевця’ (1), *cathedral* ‘собор’ (1), *dungeon* ‘підземелля’ (1), *House of Correction* ‘виправний дім’ (1) (значення слова в Кембриджському словнику: *House of Correction* «a building where people who have committed crimes that are not serious are sent to improve their behaviour» [65] ‘будівля, в яку відсилають людей, що скоїли нетяжкі злочини’), *treasury* ‘скарбниця’ (1);

4) **«Шлях переміщення» (2 лексеми):** *road* ‘дорога’ (13), *roadside* ‘сторона дороги’ (3);

5) **«Простір», «рукотворний об’єкт» (22 лексеми):** (що виконує прикладну функцію): *bed* ‘ліжко’ (57), *table* ‘стіл’ (45), *cake* ‘пиріг’ (37), *window* ‘вікно’ (32), *book* ‘книга’ (27), *sword* ‘меч’ (24), *ring* ‘перстень’ (23), *pudding* ‘пудинг’ (19), *porridge* ‘каша’ (17), *chair* ‘стілець’ (15), *axe* ‘сокира’ (11), *club* ‘дубина’ (8), *gate* ‘ворота’ (8), *sack* ‘мішок’ (8), *key* ‘ключ’ (6), *diamond* ‘діамант’ (6), *pillow* (6) ‘подушка’, *cupboard* ‘буфет, сервант’ (4), *ladder* ‘драбина’ (3), *stool* ‘табуретка’ (2), *shelf* ‘полиця’ (2), *drawbridge* ‘підйомний міст’ (1);

6) **«Сторона світу» (1 лексема):** *north* (-ern country, northern) ‘північ (північне графство, північний)’ (1);

7) **«Вмістилище», «ємкість», «транспортний засіб» (10 лексем):** *pot* 'горщик' (22), *box* 'коробка' (18), *bag* 'торбина' (13), *can* 'бідон' (4), *jug* 'глечик' (3), *caldron* 'котел' (1), *chest* 'скриня' (1), *bowl* 'миска' (1), *chariot* 'колісниця' (1). В одній із казок трапляється вираз *man-of-war vessels* 'військові кораблі' (5): *I must have a great lake and some of the largest man-of-war vessels sailing before my mansion* [78, с. 53] 'Мені потрібно, щоб перед моїм особняком з'явилося озеро та найбільші військові кораблі.'

Нерукотворні об'єкти потребують окремої групи (окрема сема «нерукотворний», у значенні «не створений людиною»):

1) Семи **«простір», «небесні тіла» (2 лексеми):** *sun* 'сонце' (9), *stars* 'зорі';

2) **«Простір», «ландшафт» (12 лексем):** *wood* 'ліс' (18), *hill* 'пагорб' (15), *cave* 'печера' (15), *field* 'поле' (11), *river's bank* 'берег річки' (9), *hillock* 'невеликий пагорб' (3), *cliff* 'скеля' (2), *valley* 'долина' (2), *mountain* 'гора' (2), *dale* 'долина (поет.)' (2), *moor* 'болото' (2), *sheepwalks* 'овечі пасовиська' (1) (не трапляється в текстах казок інших порівнюваних мов);

3) **«Простір», «водоймище» (4 лексеми):** *sea* 'море' (21), *river* 'річка' (8), *pond* 'ставок' (4), *lake* 'озеро' (1);

4) **«Рослинний об'єкт» (3 лексеми):** *corn* 'кукурудза' (3), *hedge* 'огорожа' (*thorny*, "not easy to get through" 'шпичастий, «нелегко пролізти»') (7), *forest* 'ліс' (*thick, deep, dark, great* 'густий,глибокий, темний, величний') (3);

5) **«Природне явище» (4 лексеми):** *tree* 'дерево' (12), (*claps of*) *thunder* 'вибухи грому' (12), *rain* 'дощ' (3), *storms* 'шторми' (3).

6) **«жива істота» (18 лексем):** *mouse* 'миша' (58), *pig* 'свиня' (54), *bird* 'птах' (45), *cow* 'корова' (43), *dog* 'собака' (29), *horse* 'кінь' (29), *wolf* 'вовк' (24), *bear* 'ведмідь' (14), *bear* 'медвідь' (13), *beast* 'звір' (9), *fish* 'риба' (9), *sheep* 'вівця' (9), *magpie* 'сорока' (8), *raven* 'ворон' (2), *fowls* 'птиця' (2), *dove* 'голуб' (1), *toad* 'жаба' (1), *thrush* 'сорока' (1)

Потрібно також відокремити лексичні одиниці, що містять сему **«уявний», «фантастичний»:**

1) **«Вигаданий», «Явище дійсності» (6 лексем):** *magic* ‘магія’ (10), *malison* ‘прокляття’ (3), *curse* ‘прокляття’, *spells* ‘заклинання’ (1), *horoscope* ‘гороскоп’ (1), *enchantment* ‘зачарування’ (1);

2) **«Вигаданий», «Істота» (14 лексем):** *giant* ‘гігант’ (81), *ogre* ‘огр’ (29), *brownie* ‘домовий’ (10), *fairy* ‘фея’ (8), *spirit* ‘дух’ (8), *witch* ‘відьма’ (6), *imp* ‘чорт’ (5), *angel* ‘ангел’ (4), *demon* ‘демон’ (4), *conjuror* ‘заклинач’ (3), *ghost* ‘привид’ (3), *dragon* ‘дракон’ (2), *warlock* ‘чаклун’ (2), *goblin* ‘гоблін’, *Beelzebub* ‘Вельзевул’ (очевидний вплив християнства).

3) **«Вигадані предмети», «рукотворний об’єкт», «нерукотворний об’єкт» (4 лексеми):** (*magical*) *wand* ‘(магічна) паличка’ (11), *invisible coat* ‘невидимий плащ’ (6), *the Round Table* ‘Круглий Стіл’ (3), алхімічні предмети також виконують свою чудеснотвірну функцію у світі **англійських** народних казок: [...] *his wondrous apparatus for changing copper into gold, and lead into silver* [...] [78, с. 49] ‘[...] його чудесний пристрій для перетворення міді в золото та свинця в срібло [...]’.

Всього досліджених лексем: 153.

2.2.2 Номінативне поле німецьких казок

1) **Опис всього (3 лексеми):** безперечно, лексема *die Welt* ‘світ’ (204), як і в інших казках порівнюваних мов, найчастіше використовується серед інших, поряд із *das Land* ‘земля (тобто не водна поверхня)’ (88), напр. *Spieglein, Spieglein an der Wand, wer ist die Schönste im ganzen Land?* [79, с. 226] ‘Дзеркальце, дзеркальце на стіні, хто найкрасивіша у всьому світі?’, використовується на протиставлення *das Meer* ‘море’ (53).

2) **«Простір», «рукотворна межа» (10 лексем) :** *das Land* (у значенні ‘країна’, ‘область’): *Nicht lange danach, ward das Land mit Krieg überzogen* [...] [79, с. 556] ‘Незадовго після цього, вся країна була охоплена війною [...]’, *die Stadt* ‘місто’ (93) (дія багатьох казок у збірнику відбувається саме в місті, що відрізняє їх від казок на двох інших мовах: це можна пояснити важливістю міст

в історії Німеччини), *das Reich* ‘держава, країна, царство’ (75), *das Feld* ‘поле’ (60), *der Platz* ‘місце’ (43), *der Ort* ‘місце’, *das Dorf* ‘село’ (34), *das Königreich* ‘королівство’ (32). Саме така конкретна форма правління використовується в німецьких казках, очевидно, вплив форми правління на цих землях: [...] *eine Feder wie diese sei mehr wert als das gesamte Königreich*. [79, с. 246] ‘[...] мовляв, одне перо, як це, коштує більше, ніж ціле королівство.’ В одній із казок згадується Швейцарія: *In der Schweiz lebte einmal ein alter Graf* [79, с. 149] ‘Колись жив у Швейцарії один граф’, в іншій: *Trier* [79, с. 595] ‘область Трір’. Інші іменники цієї групи: *das Hof* ‘двір’ (20),

3) «Простір», «рукотворний архітектурний об’єкт» (33 лексичні одиниці): *das Haus* ‘дім’ (428) (не враховуючи зменшувально-пестливої форми: *das Häuschen* ‘хатинка’ (53)), *das Schloss* ‘замок’ (293) (синонім цього слова *die Burg* ‘фортеця’ використовується лише один раз та має виразну акцентуалізацію іншого значення, порівняння за даними словника Duden: *das Schloss* «meist mehrflügeliges (den Baustil seiner Zeit und den Prunk seiner Bewohner repräsentierendes) Wohngebäude des Adels» [68] ‘Житлова дворянська споруда, що відображає архітектурний стиль свого часу та багатство його мешканців, зазвичай містить багато відгалужень у своїй структурі’, та *die Burg*: «befestigter Wohn- und Verteidigungsbau mittelalterlicher Feudalherren» [68] ‘укріплена споруда середньовічних феодалів житлового та оборонного значення’), *die Stadt* ‘місто’ (124) (справжні згадувані топоніми (міста): *Rom* [79, с. 150] ‘Рим’, *Straßburg* [79, с. 595] ‘Штрасбург’), *der Kammer* ‘комірчина, сіни’ (88), *die Küche* ‘кухня’ (51), *die Treppe* ‘сходи’ (42), *das Zimmer* ‘кімната’ (40), *die Kirche* ‘церква’ (37), *der Turm* ‘вежа’ (33), *die Stube* ‘кімната’ (діалектальне, застаріле слово) (32), *die Mühle* ‘млин’ (31), *das Wirtshaus* ‘паб, корчма’ (28), *der Galgen* ‘шибениця’, (24) *das Gefängnis* ‘в’язниця’ (23), *die Mauer* ‘стіна’ (21), *der Markt* ‘ринок’ (19), *die Brücke* ‘міст’ (18), *das Tor* ‘ворота’ (18), *das Dach* ‘дах’ (18), *die Hütte* ‘хижка’ (12), *der Palast* ‘палац’ (9), *der Bienenstock* ‘вулик’ (6), *die Salbe* ‘мазь’ (5), *der Scheiterhaufen* ‘полум’я’ (для

спалення відьом) (4), *der Sal* ‘зала’ (4), *das Gasthaus* ‘(невеликий) готель’, *die Wohnungen* ‘житла’ (1). Цікава саме роль полум’я для спалення відьом у німецьких казках: він слугує методом покарання та є відголоском темних часів раннього Нового Часу: [...] *die böse Schwiegermutter wurde zur Strafe auf den Scheiterhaufen gebunden* [...] [79, 214] ‘[...] зла мачуха була засуджена до покарання на вогнищі [...]’. У значенні «дому» не лише використовується нім. *das Haus*, але й префікс *heim*, що є частиною багатьох дієслів, значення яких є «напряма до своєї домівки», або ж окремим прислівником: [...] *und der Königssohn mit seinen Schätzen heimreiten wollte* [...] [79, с.250] ‘[...] і син короля хотів поїхати зі своїми скарбами [...]’, *Als aber Roland heim kam* [...] [79, с. 267] ‘Проте коли Роланд повернувся додому [...]’ Також від нього пішов префікс нім. *daheim* ‘вдома’.

4) **«Простір», «шлях переміщення» (1 лексема):** *der Weg* ‘дорога’ (188);

5) **«Простір», «рукотворний об’єкт» (42 лексеми):** *der Tisch* ‘стіл’ (163), *das Gold* ‘золото’ (153), *das Geld* ‘гроші’ (152), *der Wein* ‘вино’ (84), *das Thor* ‘ворота’ (76), *der Ring* ‘перстень’ (68), *der Schlüssel* ‘ключ’ (38), *der Taler* (у текстовому джерелі за старою орфографією – *Thaler*) талер (38) (Визначення: «Монета, що використовувалась у 18-му столітті в Німеччині» [67]), *der Ranzen* ‘ранець, сумка’ (37), *das Messer* ‘ніж’ (36), *die Axt* ‘сокира’ (35), *der Ofen* ‘піч’ (35), *das Schwert* ‘меч’ (32), *der Korb* ‘кошик’ (28), *der Heller* ‘геллер’ (дрібна монета) (27), *die Krone* ‘корона’ (25), *der Besen* ‘віник’ (24), *der Goldstück* ‘золотий’ (24), *die Tafel* ‘стіл (обідній, поетична мова)’ (22), *die Uhr* ‘годинник’ (18), *die Pfanne* ‘сковорода’ (18), *die Gosse* ‘ринва’ (17), *die Edelsteine* ‘дорогоцінні каміння’ (15), *der Käfig* ‘клітка’ (10), *der Käse* ‘сир’ (10), *der Pflug* ‘плуг’ (10), *die Wurst* ‘ковбаса’ (11), *der Amboß* ‘ковадло’ (7), *der Dukaten* ‘дукат’ (7), *der Groschen* ‘грош’ (7), *der Stab* ‘посох’ (7) (у тексті казок ці предмети використовуються з найрізноманітнішими функціями: нім. *Spazier-*, *Wander-*, *Eisen-*, *Bettel-*, *Zauberstab* (переклад відповідно: ‘для прогулянок’, ‘для

піших подорожей', 'залізний', 'бідняка', 'чарівний посох'), *das Gitter* 'решітка' (6), *die Glocke* 'дзвін' (6), *der Bogen* 'лук' (5), *der Zügel* 'узда' (2), *die Tabakpfeife* 'трубка для куріння тютюну' (2), *der Kringel* 'крендель' (2), *das ABC-Buch* 'буквар' (1), *der Kaffee* 'кава' (1);

б) **«Вмістилища», «ємкості», «засоби транспорту» (8 лексем):** *der Brunnen* 'криниця' (72), *die Schüssel* 'миска' (31), *der Kessel* 'чайник' (28), *der Becher* 'кубок, келих' (21), *das Grab* 'могила' (19), *der Sarg* 'труна' (17), *der Teller* 'тарілка' (14), *die Waschsüssel* 'таз' (2);

Нерукотворні об'єкти:

1) **«Простір», «Небесні тіла» (3 лексеми):** *die Sonne* 'сонце' (84), *der Mond* 'місяць' (34), *der Stern* 'зірка' (6);

2) **«Простір», «Ландшафт» (9 лексем):** , *der Wald* 'ліс' (235), *das Wasser* 'вода (у значенні: водоймище, водна поверхня)' (204), *die Erde* 'земля (у знач.: поверхня)' (133), *der Berg* 'гора' (83), *der Garten* 'сад' (46), *die Wiese* 'галявина' (33), *die Höhle* 'печера' (24), *die Heide* 'пустир (вересковий)' (22), *die Wildnis* 'дика місцевість' (9), *der Hügel* 'пагорб' (4).

3) **«Простір», «Водоймище» (5 лексем):** *das Meer* 'море' (36) (зокрема, згадується Червоне Море: *das rote Meer: [...] ein Ring soll aus dem Roten Meer geholt werden [...]* '[...] перстень потрібно витягнути з Червоного моря [...]'] [79, с. 543], *der Fluss* 'річка' (19), *der Teich* 'ставок' (17), *der See* 'озеро' (14)

4) **«Простір», «Рослинний об'єкт» (7 лексем):** *der Baum* 'дерево' (153), *Erdbeeren* 'полуниця' (24), *das Gras* 'трава' (23), *das Korn* 'кукурудза' (20), *die Blume* 'квітка' (18), *die Linde* 'липа' (9), *das Moos* 'мох' (6),

5) **«Природне явище» (5 лексем):** *der Wind* 'вітер' (46), *der Schnee* 'сніг' (23), *der Regen* 'дощ' (8), *das Gewitter* 'непогода' (2), *der Donner* 'грім' (1)

б) **«Сторони світу»:** у тексті лексичних одиниць цієї групи не було виявлено, що також свідчить про відносність та неточність простору в казках.

7) **«Жива істота» (17 лексем):** *der Esel* ‘осел’ (171), *der Fuchs* ‘лис’ (154), *der Wolf* ‘вовк’ (132), *die Katze* ‘кішка’ (82), *das Huhn* ‘курка’ (63), *die Kuh* ‘корова’ (53), *der Löwe* ‘лев’ (46), *die Vögel* ‘птах’ (45), *der Sperling* ‘горобець’ (36), *der Frosch* ‘жаба’ (32) *die Maus* ‘миша’ (31), *der Gans* ‘гусак, гуска’ (26), *der Ochsen* ‘віл’ (22), *der Rabe* ‘крук’ (20), *der Nest* ‘гніздо’ (18), *das Reh* ‘косуля’ (15), *die Geiß* ‘коза’ (6).

Лексичні одиниці із семою «уявний», «фантастичний» з нім. казок:

1) **«Вигаданий», «Явища дійсності» (2 лексеми):** *der Zauber* ‘чари’ (11), *die Hexenkünste* ‘мистецтва чар’ (1)

2) **«Місця ірреального світу» (2 лексеми):** *die Hölle* ‘пекло’ (22), *das Paradies* ‘рай’ (2)

3) **«Істоти ірреального світу» (17 лексем):** *der Gott* ‘бог’ (164), *der Teufel* ‘чорт, диявол’ (121), *der Riese* ‘велетень’ (85) – вони виконують неоднозначну функцію в німецьких казках: з одного боку, вони є дикими та часто небезпечними створіннями дикої місцевості та гір, з іншого боку, вони спроможні кооперувати з головними героями та допомагати їм: нім. »*Kannst du mir nicht sagen, wo das goldene Schloß von Stromberg ist?*« *Der Riese sagte: »Ich will auf meiner Landkarte nachsehen, darauf sind alle Städte, Dörfer und Häuser zu finden.*» ‘«Чи не можеш ти мені сказати, де замок Штромберг?» велетень сказав: «Я подивлюсь на своїй карті місцевості, на якій можна знайти всі міста, села, та будинки» [79, с. 393], *der Drache* ‘дракон’ (76), *die Hexe* ‘відьма’ (67), *der Geist* ‘привид’ (38), *der Zwerg* ‘гном’ (36), *der Engel* ‘янгол’ (35), *die Zauberin* ‘чарівниця’ (26), *die Nixe* ‘русалка’ (16) (зла істота, що обманює та викрадає людей у німецьких казках), *die Jungfrau Maria* ‘Діва Марія’ (4), *der Hexenmeister* ‘чаклун’ (9) (використовує чари для злих цілей: *Es war einmal ein Hexenmeister, der nahm die Gestalt eines armen Mannes an, [...] und fing die schönen Mädchen.* [79, с. 195] ‘Колись був один чаклун, що приймав вигляд бідного чоловіка, [...] та ловив гарних дівчат’), *der Apostel* ‘Апостол’ (6), *der Lindwurm* ‘(безкрилий) дракон, змії’ (6) (у казках фігурує як зле чудовисько), *der Heilige* ‘святий’ (4),

die Dreifaltigkeit ‘трійця’ (3). Тобто, як можна було помітити, багато істот ірреального світу в німецьких казках походять із різних джерел: християнства (нім. *der Teufel, der Engel, die Jungfrau Maria*, тощо) (було визначено дуже широкий вплив християнства на сюжетні інваріанти та номінативне поле, зокрема, таким дослідженням: [46]), а також з язичницьких вірувань (наприклад, нім. *der Zwerg*, що згадується в стародавньому германському епосі та в «Пісні про Нібелунгів» [77, с. 22]) За словами О. Павлушенко, «Тільки в народній казці можна віднайти найбільше таких концептів, які зберегли автентичні міфологічні конотації, первинні (язичницькі) й пізніші (пов’язані з християнством) релігійні асоціації, ритуальну чи обрядову функціональність.» [26, с. 283]

4) **«Чарівні предмети» (лексема):** *der Spiegel* ‘дзеркало (люстерко) (чарівне)’ (6)

Усього досліджених лексем: 163.

2.2.3 Номінативне поле українських казок

1) **Опис всього (1 лексема):** лексема *світ* описує весь простір казки. Використовується також у значенні «суспільне оточення, де можна пошукати щастя/роботу»: *іти у світ* (прямого еквіваленту в англійській мові немає, лише аналог *to seek one's fortune*). [...] *та най іде Романко у світ шукати гараздів.* [70, с. 84]

2) **«Простір», «рукотворна межа» (3 лексеми):** *земля* (у значенні *країна*) (6), *тридесяте царство*(4), *государство* (3)

3) **«Простір», «рукотворний архітектурний об’єкт» (25 лексем):** *мур* (20), *дім* (16), *місто* (*Київ*), *село* (16), *стіна* (15), *ярмарок* (14), *баня* (12) (при проведенні суцільної вибірки не було знайдено відповідної лексичної одиниці в казках двох інших мов, *млин* (12), *світлиця* (11), *палац* (11) (аналог *castle* в українському лінгвокультурному просторі – житло знаті, елемент житла вищої верхівки: (*царські*) *палати* – *Смуток оселився у царських палатах: дві*

доньки загинули [70, с. 125]), пивниця (8), конюшня (6), кузня (6), майстерня (5), терем (5), винниця (підприємство, на якому виготовляють алкогольні напої, спирт) (4), груба (4), церква (4), підвал (3), кріпость (2). Порівнювано з цим, лексеми *хата* (47) і *house (home)* необхідно звернути увагу на особливе значення, притаманне українському варіанту: «сільський одноповерховий будинок». У концептуалізації людської оселі саме ця лексема є найчастотнішою в українських казках. Це пов'язано з особливостями розвитку української культури, яка була переважно сільськогосподарською протягом тривалого часу. Варіантом цієї лексичної одиниці, що згадується в українських казках, є *камениця* (те ж саме що *кам'яниця*). Локус «місто» в казковому просторі українських казок не розвинутий – він майже не є місцем подій (а якщо є, то вельми приблизним), винятком є лексична одиниця *ярмарок*. Ще одним специфічним топонімом є: *волость* (3) – аналог *county* з англійської лінгвокультури: *От яка у нашу волость бумага прийшла!* [70, с. 59] і *слобода*: «Велике село, селище.» [64] – *А через ту слободу та йшов один бідний хлопець, та й проситься ночувати.* [70, с. 102], *млин* (3)

4) «Простір», «шлях переміщення» (7 лексем): *дорога* (42), *шлях* (15), *міст* (13), *шлях* (12), *доріжка* (3), *путь-дорога* (1), *роздоріжжя* (1);

5) «Простір», «Рукотворний об'єкт» (42 лексеми): *золото* (82), *піч* (63), *гроші* (50), *пиво* (46), *перстень* (31), *паляниця* (30), *сад* (30), *ключ* (29), *булава* (27) (причиною такої великої репрезентації цієї зброї є один із найважливіших героїв українських казок – Котигорошко), *коса* (25), *мішок* (18), *кочерга* (17), *стіл* (16), *стовп* (15), *відро* (13), *саночки* (13), *корабель* (11), *ланцюг* (10), *корито* (9), *клітка* (9), *торба* (9), *город* (8), *сопілка* (7), *сходи* (7), *нива* (8), *калитка* (7), *кошик* (7), *проскурка* (6), *плуг* (5), *вінок* (4), *срібний* (4), *каша* (3), *золотий* (3), *меч* (3), *мідь* (3), *ножички* (3), *сардак* (3) (особливий вид гуцульського верхнього одягу), *стілець* (3), *галушечки* (2), *палічка* (2), *шабля* (2), *патичка* (1). Зображення об'єктів з чистого золота, срібла, чи діамантів

підвищує важливість предмета: *Дивиться — в болоті застрягла золота карета, а на ній сидить золотоволоса дівчинка*. [70, с. 183]

б) **«Вмістилища», «ємкості», «засоби транспорту» (9 лексем):** *брчка (16), криниця (15), бочка (11), карета (11), труна (11), човен (9), віз (5), скриня (2), брчка* – особливість українського казкового простору, що не трапляється в текстах казок англійської та німецької мови.

Нерукотворні об'єкти з українських казок:

1) **«Простір», «Небесні тіла» (3 лексеми):** *сонце (13), зірки (2), місяць (1)*.

2) **«Простір», «Ландшафт» (7 лексем):** *гай (42), гора (21), поле (17), болото (7), степ (5), галявина (2), луки (2)*; Лексема *степ* (значення слова (за тлумачним словником): «Великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату.» [64, с. 1389]) та загалом цей простір не має репрезентації в англійському казковому просторі.

4) **«Простір», «Водоймище» (4 лексеми):** *річка (18), море (26)* (згадуються справжні локуси, наприклад *Чорне море: Несе добу, несе другу, несе аж до Чорного моря* [1, с. 103]), *озеро (4)*;

5) **«Простір», «Рослинний об'єкт» (20 лексем):** *Ліс (127)*, складник частини лісу, виражений концептом української мови: *узлісся* не має прямого перекладу в англійській, лише *outskirts* («краї» чого-небудь, не тільки лісу); *дуб (63), пшениця (34), ріпка (34), город (33)* (лексема, що не знаходить особливої специфікації в інших двох порівнюваних мовах), *груша (29), яблуна (26), пенюк (14), пшениця (11), виноград (8), галявина (7), груша (7), картопля (6), гриби (6), жито (3), буряк (1), виноградник (1), кадовб (1), квітка (1), конопля (1)*.

6) **«Природне явище» (3 лексеми):** *дощ (3), град (2), мороз і сніг (2)*;

7) **«Сторони світу» (1 лексема):** *схід (8)*.

8) **«Жива істота» (34 лексеми):** *кінь (156), лисичка (62), кобила (43), ведмідь (41), вовк (40), корова (37), жаба (36), ведмідь (35), риба (34), вівця (31), гусак (30), півень (півник) (27), змія (26), орел (24), кабан (24), заєць (21)*,

баран (20), *цап* (20), спільна лексема для всіх тварин: *звір*, *звірина* (19), *бичок* (18), *свиня* (17), *бичок* (15), *гадюка* (14), *миша* (14), *коза* (14), *собака* (13), *рак* (13), *гайворон* (11), *орел* (11), *бичок* (8), *гриф* (8), *жайворонок* (7), *горобець* (5). Необхідно зазначити величезну роль тварин у казковому просторі української мови. Незважаючи на те, що в обох казкових просторах можна натрапити на героїв-тварин, в українській казці переважає елемент анімалістичності. Багато вищенаведених тварин були згадані не випадково: більшість із них мають за собою певний сталий образ, епітети, головні сюжетні ролі тощо. Жадібність, довірливість, впертість, хитрість, груба сила і доброта одночасно, або відсутність певного виразного характеру – лише перцептивний образ тварини та її «гуманізація» – все це є найважливішими рисами репрезентації тварин у метафоризованому казковому просторі.

Лексичні одиниці із семою «уявний», «фантастичний»:

1) **«Вигадані істоти» (5 лексем):** *Люцифер* (46), *змій* (27) (головний ворог в українських казках, з яким борються герої, сюжетна інваріанта, що є в казковому просторі трьох мов, наприклад, *giant* ‘велетень’ в англійських казках та нім. *der Riese* ‘велетень’, *der Lindwurm* ‘безкрилий дракон’ виконують таку ж сюжетну функцію: це істоти, що є злою силою, яких перемагає головний герой і отримує за це винагороду. У зміїв **різна** кількість голів (зазвичай це вказує на досвідченість/силу змія): *Справді, на галявину налетів старий дванадцятиголовий змій.* [70, с. 100]). Меншу частотність має укр. *баба-яга* (*костяна нога*) Іншими істотами, що виконують ту ж роль, є, наприклад, *ведмідь*. Інші лексичні одиниці цієї групи: *Смерть* (11) (персоніфікований образ смерті: укр. *Ну,— каже Смерть,— коли ти мене милостивою панею назвав, то вже кури собі!* [70, с.358], *жар-птиця* (10), *песиголовець* (4);

2) **«Чарівні предмети» (6 лексем):** герої отримують їх у мандрах від помічників (в обмін на добру службу). Вони допомагають героям перемогти. Серед них є: *чарівна торбинка*; *клубочок*; *сопілочка*, *чоботи-скороходи*.

Всього досліджених лексем: 171.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі проаналізовано концептуалізацію ірреального казкового простору в трьох різноструктурних мовах. Окреслено поле дослідження за допомогою встановлення ключового слова-номінанта. Проведено лінгвокультурний аналіз іменника як засобу вираження сюжетних інваріантів та концептуалізації простору. Аналіз інших частин мови цього дослідження був лінгвокогнітивним. Дослідження проводилось у пошуках концептуальних лакун, також було проаналізовано особливості вживання частин мови в синтаксичній структурі текстів обох казок. Аналіз концепту ірреального казкового простору у фольклорних казках обох мов у другому розділі дає змогу зробити такі висновки:

- 1) Ключовою фразою-номінантою було вибрано нейтральний термін, що є найбільш всеохоплювальним: **«ірреальний казковий простір»**. У процесі аналізу проведено порівняння синонімічного ряду та визначень тлумачних словників компонентів концепту в трьох мовах. З'ясовано, що в більшості випадків концепт має подібний синонімічний ряд у трьох мовах, проте в українському синонімічному ряді до слова *казковий* відсутній синонім англ. *absurd* 'абсурдний' та *allegorical* 'алегоричний, метафоричний', у німецькому слово «вигаданий» (нім. *imaginär*) було пов'язано з «вигаданий без доброї на те причини» (нім. *eingebildet*), також нім. слово для «простору» є тісно пов'язаним з «дистанцією» *der Abstand* та «проміжком» *der Zwischenraum*, характерним є особливість лексем англ. *space* та нім. *der Raum*, що мають ширше значення порівняно з українською паралельною лексичною одиницею. Встановлено ближню периферію досліджуваного концепту, що окреслює вибір мовних засобів із текстів казок обох мов: дивний, фантастичний, вигаданий, легендарний простір, площа, місце, територія.

2) У розділі щодо іменників як засобів концептуалізації вигаданого простору було обґрунтовано широкий вибір лексем із цієї частини мови, окреслено поле дослідження та наведено приклади відмінностей простору англійських, німецьких, українських казок із реальним світом: загалом частотність використання назв локусів, особистостей та подій із власне англійської та німецької історії та географії є значно вищою у відповідно англійських та німецьких казках порівняно з українськими. Проаналізовано зокрема залежність концептуалізації простору від культури на прикладу частотності та глибокого розкриття лексем англ. *castle*, *home* та *house*, *house of correction*, нім. *die Burg*, *das Schloss*, *der Thaler*, *der Scheiterhaufen*, *die Stadt*, укр. *хата*, *стен*, а також деяких інших. Іменники зі значенням «місцезнаходження в просторі» в трьох мовах були погруповані за семним принципом та частотністю використання за такими тематичними групами: лексеми, що позначають весь світ («опис всього»), групи лексем «рукотворні об'єкти» («архітектурний об'єкт», «рукотворний об'єкт», «вмістилище», «ємкість», «транспортний засіб»), «нерукотворні об'єкти» («деяка територія», «шлях переміщення», «ландшафт», «жива істота», «природне явище», тощо) та іменники із семою «уявний», «фантастичний»: «явище дійсності», «вигадане місце», «істота», «чарівні предмети». Усього проаналізовано для порівняння 162 лексеми з англійських казок, 172 – з німецьких, та 113 – з українських. Порівняння частотності вживання лексем у певній групі в трьох мовах виявило не тільки окремі культурні особливості концептуалізації та лакуни певних явищ дійсності в одній із мов, а також значний анімалістичний компонент українських казок – з погляду сюжетної інваріанти та частотності вживання.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЙНІСТЬ ІНШИХ ЧАСТИН МОВ У ВІДОБРАЖЕННІ КАЗКОВОГО ВИГАДАНОГО ПРОСТОРУ (ДІЄСЛОВА, ПРИЙМЕННИКИ, ПРИСЛІВНИКИ)

3.1 Дієслова як засіб відображення переміщення

Однією з особливостей дієслів руху в англійській мові є широке використання прийменників (або, як їх часто називають у цій позиції, «післяйменників») разом з основним дієсловом для вираження значення: *But a giant came up to him, and said "I'll carry you over."* [78, с. 26] 'Але велетень підійшов до нього, і сказав: «Я перенесу тебе»'. Порівняно з цим, такі конструкції в українській мові, як, наприклад, дієслова англійської мови з післяйменником *out*, перекладаються префіксальним дієсловом (переважно, тими, що починаються префіксами *ви-, роз-, від-, за-, з-, с-, при-, о-, по-, про-, під-* [62, с. 689].

Також цікавою є категоріальність в українській мові щодо значення «спрямованості» та «неспрямованості переміщення» в дієсловах укр. *йти* та *ходити*, що виражається в німецькій мові лише через контекстуальний шар мови в дієсловах *kommen* та *gehen* [25, с. 1].

Через те, що простір у казках вельми приблизний і абстрактний, для позначення руху, що відбувається дуже довго, використовується тавтологія. Рух відбувається від одного локусу в просторі до іншого, опис пейзажів та напрямку руху майже відсутній, а також сама швидкість руху згадується далеко не завжди – сюжет концентрується на об'єктах простору, важливих для сюжету: *And he went along, and along, and along, and still further along, till he came to the herdsman of the King of Elfland feeding his horses.* [80, с. 77] 'Він йшов, йшов і йшов, і все ще йшов, аж поки не дійшов до конюшого короля

Ельфланду, він годував коней.’ Дії персонажів, якщо вони займають багато часу, також передаються через повтор дієслова: , [...] *and she pulled and she pulled until she got off the ring*; [80, с. 82] ‘ [...] вона тягнула й тягнула, аж поки не витягнула кільце’. Використання тавтології можна пояснити «наївністю» світу казки та її «несерйозністю». Якщо не брати до уваги ті випадки, коли в казці сказано абсолютно точно, де відбувається дія, то читач ніколи не зможе зрозуміти хронотоп історії.

На думку Іваницької Н.Б., головним принципом групування дієслів із семою «переміщення в просторі» є розділ за субкатегоріями «**переміщення (об’єкта)**» та «**рух**», що дозволяють об’єктивно дослідити польову структуру. [7, с. 155] Саме її класифікацію дієслів із семою «**переміщення (об’єкта)**» можна вважати вичерпною.

У цьому розділі досліджується сема «**переміщення (об’єкта)**» у трьох досліджуваних мовах:

Сема в англійській мові:

1. Ядро семи: *take* (63), *bring* (54), *carry* (26) – дієслова з нейтральним значенням. Основними фразовими дієсловами переміщення в просторі з категоріальною семою «переміщення в просторі» Перцева О.А. виділяла дієслова *go, come, jump, fly, walk, run*, з післяйменниками *in, out, up, down, off, away, about, around* [27, с. 10].

2. Високу частотність вищезазначених дієслів *bring, take, carry* можна пояснити тим, що вони виходять за межі ядерного значення та набувають доцентровості/відцентровості в аналітичних конструкціях Вони – нейтральні щодо вказівки на спосіб переміщення об’єкта (на відміну від укр. *принести, привезти*). Проте є винятки: *draw* (20), *pull* (10). *Now the little old Woman had pulled the pillow [...]* [79, с. 62] ‘Тепер маленька стара жінка потягнула подушку [...]’ Як слушно зазначає Іваницька Н.Б., для позначення переміщення за допомогою транспорту використовують спеціалізовані дієслова – результат

конверсії іменника в дієслово (*to drive, to bus, to ship*) [7]. Подібній конверсії в українській мові заважає флективність дієслів.

Сема в німецькій мові:

1. Ядро семи: нім. *tragen* 'нести' (164), *bringen* 'принести' (153), *nehmen* 'взяти' (152), *bewegen* 'рухати' (46), *führen* 'вести' (34), *mitnehmen* 'взяти (з собою)' (18).

2. Дієслова на позначення доцентрового та відцентрованого переміщення об'єкта походять від дієслів ядра семи, проте модифікують своє значення за допомогою віддільних префіксів, що походять від прислівників зі значенням руху (що зазвичай поділяються на дві групи та збігаються з класифікацією (перша: до мовця, друга: від мовця [43, с. 148]), порівняйте: *her-* та *hin-* (відповідно 'сюди' та 'туди'), тобто передають суб'єктивне «бачення» руху об'єктом [5, с. 17]) та не використовуються в синонімічних віддільних префіксах, напр. нім. *(ein)marschieren* замість нім. *(hinein)marschieren* [49, с. 262], *herauf-*, *hinauf-* ('нагору сюди', 'нагору туди'), *heraus-* та *hinaus-* ('звідси сюди' та 'звідси туди'), *herein-* та *hinein-* ('всередину сюди' та 'всередину туди'), *herab-* та *hinab-* (вниз сюди та вниз туди) тощо): напр. *Der Bettelmann führte sie an der Hand hinaus [...]* [70, с. 223] 'Бідняк вивів її назовні за руку [...]'. Інші словотвірні напівпрефікси, що наводяться в роботі Л.В. Щигло та виражають: 1) «віддалення» (нім. *abfliegen* 'відлітати'), 2) «рух із середини назовні» (нім. *ausfliegen* 'вилітати'), 3) «прибуття», «приближення» (нім. *ankommen* 'прибувати', *anfliegen* 'підлітати') [40, с. 163]

Сема в українській мові:

1. Одними з головних носіїв нейтрального значення (ядра) семи є дієслова: *понести* (7), *носити* (3), *нести* (4). Після порівняння суцільної вибірки з текстів казок та словникової вибірки, проведеної Іваницькою Н.Б. [7, с. 155], було визначено дуже низьку частотність лексем цієї групи в текстах

казок: абстрактне відображення простору не властиве тексту історії. *І поніс її кінь — тільки й бачили!* [70, с. 70].

2. Дієслова на позначення доцентрового: *довезти* (3), *доводити* (2), *заносити*, відцентрованого переміщення: *принести* (52), *привезти* (13), *занести* (3), *підвезти* (5), *викидати* (5), *підкидати* (3), *виганяти* (3), *підставляти* (6), *спускатись* (4), та переміщення відносно проміжного пункту: *перекинути* (17), *перевозити* (5), *перелазити* (3) *На тобі оцей перстень: як тобі чого треба буде, то ти перекинь його з однієї руки на другу* [70, с. 86] Іншим дослідником були виявлені такі твірні дієслова, що позначають переміщення суб'єктом об'єкта та є членами семи «доцентрове» та «відцентрове переміщення» серед дієслів: *вивезти/вивозити, підкинути/підкидати, підвищити, підвищувати, підняти, підійняти/підіймати*. [32, с. 3]

Для англійської та української мов характерно, якщо є ознака «об'єкт», не конкретизувати предмет (істота або неістота). [7, с. 156] «КИДАТИ [...] Махнувши рукою (руками), примушувати летіти, падати те, що є в руці (в руках)» [64, с. 544]

3.2 Прийменники зі значенням просторового відношення в трьох мовах

Незважаючи на те, що роль прикметників як частини мови в концептуалізації дійсності в мовленнєвій картині світу все ще є об'єктом суперечок (відомі концепції: службового слова, особливої морфеми, самостійного слова), можна стверджувати, що всі прийменники мають сему «відношення – релятивність».

За результатами численних досліджень семантичного значення прийменників, у багатьох мовах було з'ясовано, що семи «просторового руху» та «локалізації» є найбільшими за кількістю репрезентацій у мовах, вони є основою для перенесення значення прийменників. Літературний світ казок трьох мов не є винятком. Об'єкти міняють своє положення, знаходяться в точці

простору – це невіддільні частини фабули, концептуалізація яких без прийменників неможлива.

У запропонованому дослідженні було вирішено згрупувати прийменники за принципом, що був запропонований у дисертації Поміркованої Т.В. «Типологія семантико-граматичних відношень у прийменникових конструкціях англійської та української мов» [29]:

Диференційна сема «просторовість»:

1) **«Місце перебування»:** сема «**поза референтним колом мовця**», «**референція сторін із погляду мовця**» (англ.: *outside; on (at) the right (hand), without*, нім.: *außerhalb, jenseits, rechts (von)*, укр.: *осторонь, поза, праворуч від*). Сема «**в референтному колі мовця**» (англ.: *(over) here, near, around, alongside*, нім.: *neben, bei, an, um ... herum* (останні двоє прийменників використовуються разом для опису об'єкта, який оточений іншими об'єктами щонайменше з трьох сторін та має межу з матеріальних точок [4, с. 112]), укр.: *біля, довкола, поряд*). Цар якраз тоді сидів біля вікна й дивився на схід. [70, с. 72]

2) **«Положення» – «над чимось»** (англ.: *above, over*, нім.: *über, oberhalb*, укр.: *над, вище*), **«під чимось»** (англ.: *under, below, beneath*, нім.: *unter*, укр.: *під, внизу, нижче*); **«навпроти»** (англ.: *opposite*, нім.: *gegenüber* (післяйменник), укр.: *напроти*), **«позаду»** (англ.: *behind*, нім.: *hinter*, укр.: *ззаду*); **«всередині»** (англ.: *in, inside*, нім.: *innerhalb* ('у межах (чогонебудь)' тобто, за Ю. А. Хорунжою, те, що має певні чіткі замкнуті межі [36, с. 69]), *in*, укр.: *в, всередині*); **«між об'єктами»** (англ.: *between*, нім.: *zwischen*, укр.: *поміж*); **«у безпосередньому сусідстві»** (англ.: *near to, close to, not far from*, нім.: *bei, neben, an*, укр.: *близько від, поруч з, неподалік від*); **«вздовж, паралельно чогось»** (англ.: *along, past*, нім.: *durch, entlang* (післяйменник), укр.: *вздовж, мимо, через, скрізь* (під час порівняння двох останніх лексем дослідниками було виявлено імплікацію труднощів та більшої перепони в другому прийменнику [21, с. 76])).

The mouse went to visit the Cat, and found her sitting behind the hall door, spinning. [80, с. 34] ‘Миша пішла провідати кішку, а вона сиділа за головними дверима та пряла’.

Диференційна сема «просторовий рух»:

1) **«Шлях руху»:** «направленого убік предмета або особи» (англ.: *for, upon, in the direction of, against* нім. *nach, auf, zu, an, bis (zu)*, укр.: *до, на, в напрямку до*); «за якимось предметом» (англ.: *after, behind*, нім. *nach* (хоча в цьому випадку також використовується префікс та прийменник *hinter... her-*, з дієсловами на позначення руху, що слідує за рухом іншого предмета [42, с. 130]), укр.: *за, ззаду*); «повз» (англ.: *along, past, through, apart*, нім. *an + dat* (з дієсловами з префіксом *vorbei-*), укр.: *по, повз, крізь*).

Наздогнали вони братів та повз них — як вихор! [70, с. 80]

2) **«Напрямок руху»:** «усередину» (англ.: *in, inside*, нім. *in*, укр.: *в (у), всередину*); «вгору» (англ.: *up, up to*, нім. *auf*, укр.: *на, вгору (по)*); «вниз» (англ.: *down*, нім. *unter*, укр. *вниз*).

“if you plant them over-night, by morning they grow right up to the sky.” [80, с. 40] ‘Якщо посадити їх вночі, вже під ранок вони виростуть до самого неба’

3) **«Межа руху»:** «вихідний пункт» (англ.: *from, from under, from within*, нім. *von, aus, ab, von ... ab* (різниця з *von* у нього лише в акцентуалізації відправної точки початку руху, напр. нім. *von Berlin ab* ‘прямо з Берліну’ [38, с. 70]) укр.: *з, з-під, з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-позад, з середини*); «межі поширення дії» (англ.: *till*, укр. *до*).

Вівці гейби з-під землі з’явилися... [70, с. 100]

Як можна побачити з вищенаведеної вибірки, багато в чому прийменники трьох мов еквівалентні у відображенні просторових відношень, за винятком таких даних про прийменники в першому розділі:

1) *Against* (рух із доторком одного об'єкта до іншого) – *against the wall*

2) У багатьох перекладах *along* (як визначення «руху по тій же лінії, що й інший об'єкт») не виражається у мові: [...] *he often took Tom along with him ...* [80, с. 91] '[...] він часто брав Тома з собою'.

3) У німецьких прийменників *neben*, *bei* та *an* різне використання залежно від типу релеванта (всі вони означають 'поряд', 'коло'): *an* використовується для близькості з предметами, з вертикальною поверхнею, або з однією стороною, узус *bei* обмежений, лише *neben* має найширший функціонал та є альтернативою іншим двом прийменникам [37, с. 15].

Outside (лише частковий переклад – прямого відповідника цієї концептуалізації простору в українській мові немає, еквівалент у німецькій: *außerhalb* 'за межами чогось') – *за межами* (закритого приміщення) '*My clothes are left outside, I must run back and bring them in*' [80, с. 30] 'Мій одяг на вулиці, мені потрібно повернутись і занести його сюди'.

3.3 Прислівники зі значенням місця та інтенсивності в обох мовах

В англійській мові виділяють прислівники місця (*here*, (*over*) *there*) і прислівники-інтенсифікатори. Останні, зазвичай, використовуються лише з певними дієсловами для позначення системи руху, а саме зі значенням закінчення або початку дії: *complete*, *finish*, *start*, *give up*, *fade out* [6, с. 161].

У німецькій мові прислівники, що пов'язані з рухом або місцеположенням, поділяються на прислівники інтенсивності (*schnell* 'швидко', *langsam* 'повільно', тощо) та місцеположення (*draußen* 'назовні', *drüben* 'там', *oben* 'нагорі') [42, с. 129].

В українській мові дослідники традиційно виділяють обставинні та означальні прислівники. Ті прислівники, що мають сему «простору», належать

до обставинних: прислівники місця, наприклад: *кругом, де-не-де, недалеко* тощо. Також аналізуються українські прислівники-інтенсифікатори руху об'єктів.

Прислівники англійської мови:

1) Прислівники місця:

А) (*in*) (*over*) (*under*) *here, (up) there, everywhere, nowhere, backwards, upwards, without, downstairs, upstairs, off, away* (як можна побачити з наведеного переліку, є низка основних англійських прийменників, що лежать в основі всього масиву цієї групи): "*I haven't nowhere to go,*" says she [80, с. 36] '«Мені нікуди йти», сказала вона' ; *He got the cow and he drove it backwards and forwards to show it.* [80, с. 24] 'Він взяв корову і, щоб показати, повертав її на всі сторони'.

Б) Прислівники, що можуть бути також сполучниками: *around, behind, down, in, off, on, over*: [...] *to fell all the great trees for miles around by eight o'clock* [80, с. 54] 'повалити всі великі дерева на милі навкруги до восьмої години'; [...] *as poor Jack left behind in a mistake.* [80, с. 55] ' [...] як і бідний Джек помилково залишив. '

2) Прислівники інтенсифікації дії (що використовувалися разом зі словами, в яких є сема «просторова орієнтація»):

Використання таких прислівників у цій ситуації в майже всіх випадках призводить до концептуалізації ступеня руху (семи «зменшення», «підсилення»), додаткова конотація (крім прислівника *too*) не наявна, що пояснюється низькою валентністю цих прислівників із дієсловами руху : *Too, much more, a little, very, quickly, slowly*: [...] "*and all of you make as much haste back again as you possibly can.*" [80, с. 58] [...] '«біжіть назад так швидко, як тільки можете»'.

Позиція англійських прислівників у синтаксичній структурі тексту:

1) Прийменники можуть перебувати на **першій позиції** речення (*here, there, off, away* тощо): [...] *here you'll be shut in to-morrow with some*

victuals [...] [80, с. 10] '[...] тут завтра тебе виперуть та дадуть трохи провізії [...]' Також для прийменників *off, away* це може бути наслідком інверсії (таке розташування має конотацію поетичності, формальної мови): *off goes your head*. 'голова твоя з плеч'.

2) **У серединній позиції** (відразу після дієслова): [...] *and began walking slowly home with his prize*. [80, с. 98] '[...] і повільно пішов додому з винагородою.'

Або **в кінці речення** (предикативної групи) (*upstairs, downstairs, upwards, backwards*, тощо): [...] *and he put the goat upstairs* [...] [80, с. 22] '[...] і він завів козу нагору [...]'

3) В англійській мові позиція прислівників інтенсифікації дії руху будується за такою схемою:

Adv + дієслово (V)

V+Adv

Adv+Part II [6, с. 160]

Прислівники німецької мови:

1) Прислівники місця:

А) означають місцезрешування предмета: *hier, dort, da, irgendwo, woher, überall*, означають рух в певному напрямку: *hierhin, hierher* (це ті віддільні префікси, що використовуються також як прислівники та в яких є багато комбінацій: *hinunter/herunter, hinauf/herauf, hinüber/herüber*, тощо), *hin, her, irgendwohin, wohin, überallhin*. У питальних словах *wohin* 'куди' та *woher* 'звідки' *-hin* та *-her* можуть відділятися у розмовній мові [43, с. 146].

Б) Прислівники інтенсифікації руху: *schnell, langsam*.

Прислівники першої групи відповідають на питання «куди?», другої – «як?». Це визначає їх місце в реченні: зазвичай, за умови прямого порядку слів, другорядні члени речення розташовуються за принципом *TeKaMoLo* (*Temporal*

– *Kausal – Modal – Lokal* ‘часовий – причини - способу - місцезнаходження’) тобто прислівники місця розташовуються в першій групі, а прислівники інтенсифікації руху – у третій. Також, для підсилення прислівника, він використовується на першій позиції (за цієї ситуації дієслово не змінює своєї положення), напр. нім. *Er hat es dort getan*. ‘Він це там зробив’ та *Dort er es getan*. ‘Він це зробив там.’. Часто прислівники використовуються без визначального дієслова руху в певному напрямку, хоча про нього йдеться: напр. нім. *ich will drauβen* ‘Я хочу (піти) на вулицю’.

Прислівники української мови:

1) Прислівники місця:

А) *Там, тут, скрізь, де, десь, звідки, звідти, всюди, куди-небудь: [...] бо де тільки міг, всюди чинив кривду. [70, с. 180]; А звідти несподівано вилетіла хмара сарани. [70, с. 139];*

Б) Означальні **відприкметникові прийменники місця**: *близько, високо, низько, глибоко, мілко: А королівна — ще краща, ще тишніша, високо-високо в золотому теремі [70, с. 80];*

В) Деякі українські прислівники, **можуть мати значення прийменників**, що використовуються в тексті казок: *довкола, осторонь, напроти, внизу, зверху: Як увійшов — очам не повірив: довкола нього все блищало [...] [70, с. 99]*

Г) **Прислівники інтенсифікації руху**: *швидко, повільно, трохи (як і в англійських казках, відсутність ідіостилію тексту зумовлює відсутність більшого пласту цієї групи прийменників та присутність лише найосновніших): І швидко побіг у півницю. [70, с. 77]*

Прислівники української мови можуть вживатися в невласливих для англійської мови конструкціях:

1) Означальні прийменники місця можуть вживатись у реченнях, де підметом є інфінітив зі значенням руху, що супроводжується локативними елементами на позначення кінця або початку руху: *Але ходити туди зовсім неблизько. [70, с. 134];*

2) Односкладні прислівникові речення з позначенням зовнішнього стану

Позиція українських прислівників у синтаксичній структурі тексту:

1) Позиція на початку речення або предикативної групи властива прислівникам місця (*тут, там, скрізь*, тощо). Це розташування прикметника впливає також на послідовність підмета та присудка в реченні: *А там живе баба, котра тобі порадить, що треба робити.* [70, с. 113];

2) Найчастіше прислівники місця та інтенсифікації руху можуть розташовуватися місце перед присудком (або іншим модифікованим словом): *Гайгай швидко відкланявся* [70, с. 124] *Що це вони там забарились?* [70, с. 28];

3) У коротких непоширених реченнях, менш часто в поширених реченнях, а також у наказовому способі прислівник займає розташовується після присудка: *Добре, що ти тут!* [70, с. 182], *Двадцять п'ять років тому я кинув її там.* [70, с. 74]

Хоча українській мові властиве традиційне розташування прислівників, її синтетична природа дозволяє більшу довільність їх розташування.

Вищенаведені ілюстративні фрагменти підтверджують те, що прислівники руху та інтенсифікації руху займають залежно від свого значення різні місця в реченні. Зміна розташування прийменника не притаманна тексту англійської казки через аналітичну природу мови. В німецькій мові зміна місця можлива, але лише за дотримання чітких принципів.

Вищезазначене дає підстави виділити такі відмінності прислівників казкового дискурсу у досліджуваних мовах: в англійській мові помічена схильність до використання прислівників у кінцевій позиції речення (прислівники *upwards, upstairs, elsewhere* тощо). Такі прислівники не мають відповідників в українській мові. Прислівники німецької мови на позначення перспективи мовця використовуються попарно, напр. *hierhin/hierher*. З огляду на аналітичність англійської та (меншою мірою) німецької мов використання

прислівників зумовлено чіткістю розташування. В українській мові це зумовлено мовною традицією.

Висновки до розділу 3

Прийменники, що використовуються у текстах казок, погруповано залежно від спільної семи. Проаналізовано прийменники із семами «просторовість» та «просторовий рух», прислівники із семами «місця» та «інтенсифікації дії». Дослідження проведено у пошуках концептуальних лакун, проаналізовано особливості вживання частин мови в лінгвістичному текстовому просторі різномовних казок.

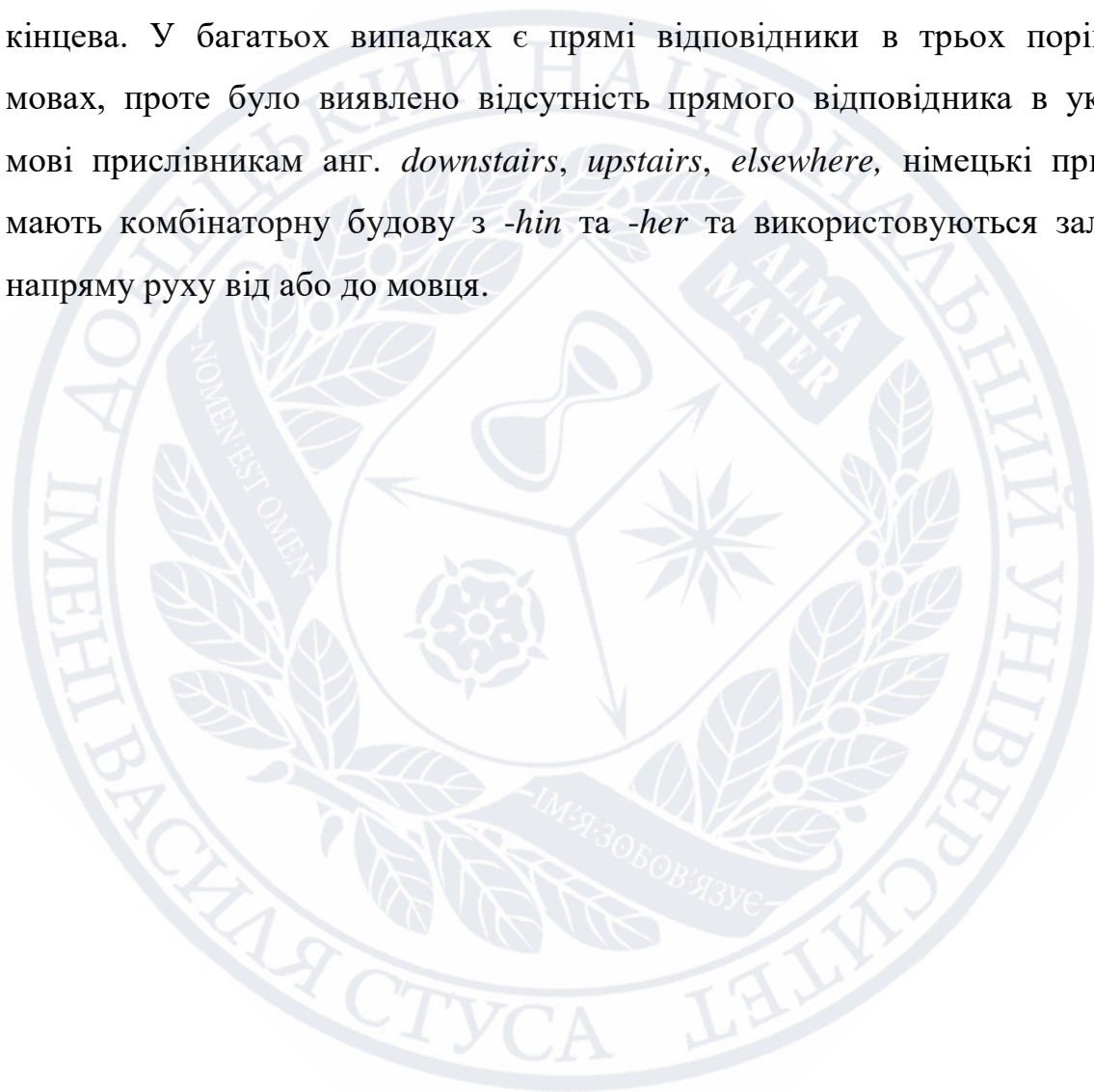
Зібраний та проаналізований фактичний матеріал дає підстави констатувати результати дослідження:

1) Досліджено феномени номінації дії та руху в текстах казок (тавтологія). Найуживаніші дієслова згруповані за частотним критерієм. Описано спільні риси концептуалізації в трьох мовах, наприклад, нехтування деякими характеристиками дії, флективність української та конверсії в англійській мові, поєднання прислівників із дієсловами в німецькій мові. Варто зазначити прийменниковий характер концептуалізації дієслів в англійській мові та префіксально-суфіксальний – в українській та німецькій.

2) Прийменники згруповано за семним принципом. Загалом порівняльний аналіз прямих відповідників у трьох мовах, окрім тих даних про особливості концептуалізації, що були наведені в першому розділі, виявив багато відповідників, крім англійських прийменників *against* та *outside*, а також німецьких *innerhalb*, *außerhalb*, *an*, *bei*.

3) Проаналізовано прислівники «місця» та «інтенсивності». У текстах казок трьох мов використовуються найуживаніші прислівники, що можна пояснити простотою мовлення та відсутністю індивідуалізованого авторського

ідіостилю. Прислівники згруповано залежно від їхнього значення, проаналізовано їх позицію у реченні. В англійській мові прислівники характеризуються фіксованою позицією (перше, серединне та кінцеве розташування в реченні); у німецькій мові – залежно від кількості та характеру інших другорядних членів речення, також можливе місце на початку речення; в українській мові – початок речення, перед присудком (або позиція присудка) та кінцева. У багатьох випадках є прямі відповідники в трьох порівнюваних мовах, проте було виявлено відсутність прямого відповідника в українській мові прислівникам англ. *downstairs*, *upstairs*, *elsewhere*, німецькі прислівники мають комбінаторну будову з *-hin* та *-her* та використовуються залежно від напрямку руху від або до мовця.

ВИСНОВКИ

У запропонованій роботі здійснено дослідження концепту ірреального казкового простору в різних лінгвопросторах – британському, німецькому, українському. У першому теоретичному розділі проаналізовано:

- 1) Поняття концепту як складника культури та мови народу: одиниця мислення, що має поняття про предмет, асоціації з ним, конотативне значення, емпіричний та когнітивний досвід індивіда. Мова виражає лише деяку частку всього концепту, але ті риси, які можна знайти в мовній картині концепту, можна вважати релевантними для народу в певний період його існування.
- 2) Простір – базова одиниця людського існування, що групує елементи дійсності в своєрідній системі координат.
- 3) Категорія вигаданого не може існувати самотійно, тому вона є квазіекзистенційною, дослідження категорії концептуалізації вигаданого має також опиратися на лексеми, що позначають предмети реального світу.
- 4) Простір фольклорної казки – необмежений, абстрактний, відносний, створений «наївним» сприйняттям дійсності – нехтуванням деякими характеристиками простору під час його концептуалізації (За Л. Талмі).

У роботі було звужено дослідження до лінгвокультурного та лінгвокогнітивного вивчення функціонування кількох частин мови у текстах фольклорних казок.

- 1) За лінгвокогнітивним методом була вибрана ключова фраза-домінанта, за допомогою методу зіставлення на основі відомостей словників окреслено основні риси досліджуваного концепту.
- 2) Аналізовані іменники були погруповані за тематичними групами та підгрупами з врахуванням їх сем, частотний метод дозволив виявити найчастотніші лексеми в окремих групах та лакуарні особливості досліджуваних мов, що нерозривно пов'язано з екстралінгвістичними факторами.

3) Проведена суцільна вибірка найчастотніших дієслів в одній семній групі. Виявлено особливості концептуалізації руху в трьох мовленнєвих середовищах, охарактеризовано окремі аспекти руху.

4) Аналіз прийменників у трьох лінгвопросторах виявив багато подібних лексичних одиниць, проте після використання зіставного методу виявлена лакуна в українській мові анг. *outside* та одного зі значень слова *against*, а також значення німецьких прийменників *innerhalb*, *außerhalb*, *an*, *bei* та інших.

5) Прислівники в текстах казок трьох мовленнєвих середовищ виявилися найчастотнішими в мовленні. У процесі аналізу визначено прислівникові лакуни в українській мові до анг. *upstairs* та *downstairs*, *elsewhere*, німецькі прислівники, що поділялися на дві групи залежно від суб'єктивного погляду мовця. Здійснено аналіз синтаксичної позиції прислівників із просторовою семою.

Перспективним видається продовження дослідження у запропонованому ракурсі для виявлення лакун, а також подібностей у різних мовленнєвих середовищах носіїв англійської мови, як-от: британців, американців, австралійців, з одного боку, а з іншого — у слов'янських лінгвопросторах (польському, чеському, російському, білоруському).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К: Академія, 2004. 343 с.
2. Білецький А. О. Про мову й мовознавство: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів Київ, «АртЕк», 1996. 216 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. 5-е изд., стереотипное. М.: КомКнига, 2007. 144 с.
4. Генералова М. Л. Специфика функционирования локальных предлогов как средства выражения пространственных отношений в немецком языке Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 2, Языкозн. 2015. №4 (28) С. 109-114
5. Голикова Е. А. Реализация пространственных отношений в немецком языке с помощью дейктических элементов *hin* и *her* URL: <https://core.ac.uk/display/333603516?source=3> (дата звернення: 04.11.2020)
6. Дзюба Т. А. Відтворення українських прислівників-інтенсифікаторів дії українською мовою *Наукові записки серія: педагогічні науки*. 2010. вип. 89 (1). С. 160-163
7. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «Переміщення (об'єкта)» в українській та англійській мовах URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12306/1/Ivanytska.pdf>(дата звернення: 06.11. 2020)
8. Загнітко А. З., Гнатюк Л. Я. КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ВІЯВИ МІЖПЕРСОНАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ [Монографія], Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. –135 с

9. Канонік Н. П. Міжпольова взаємодія в лексичній системі сучасної англійської мови (на матеріалі лексико-семантичних полів простору й часу), 2008. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2472/1/08knpsam.pdf> (дата звернення: 11.11.2020)
10. Казарян В. П. Философские проблемы пространства и времени в естествознании, 2006. URL: http://www.chronos.msu.ru/PREPORT/kazaryan_filosophy (дата звернення: 11.11.2020)
11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
12. Ковбасюк Л. А., Романова Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії: Лекційні, практичні, самостійні модулі та тести Спеціальність: 8.010103. ПМСО. Мова та література (німецька). Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. 96 с.
13. Колесник О. Мовні етнокультурні маркери у міфологічному просторі. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер. : Філологічні науки. 2010. Вип. 89(1). С. 312-316.
14. Корнева В. В. Лексика на просторах пространства: обзор публикаций последних лет *Вестник ВГУ*, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2006. № 1. С. 154–164
15. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене й доповнене: К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.
16. Криволапчук Н. В. Моделирование ПРОСТОРУ засобами сучасної англійської мови: семантико-когнітивний аспект URL: <https://core.ac.uk/display/20572240?recSetID=> (дата звернення: 11.11.2020)
17. Кубрякова Е. В. Пространство в облиии времени и наоборот (к типологии метонимических переносов / Е. В. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. — М.: Языки русской культуры, 2000 — С. 239–254

18. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и методы анализа: Учеб. для филол. спец. вузов М.: Издательство «Ось-89», 1999. 192 с.
19. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В. А. Маслова. Мн.: ТетраСистемс, 2004. 256 с.
20. Матвієнків О. С. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 37-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2013_21_7. (дата звернення: 06.11.2020)
21. Межов О. Г. Синонімічні конструкції з транзитивною семантикою в сучасній українській мові *Лінгвістичні студії*. 2017, Вип. 33 С. 54-58
22. Мельник Ю. П. Когнітивна інтерпретація речення як комунікативної одиниці *Мовні й концептуальні картини світу*. 2010. Вип. 29. С. 99–103
23. Названова И. А. Концепт «ирреальность» в семантическом пространстве русского языка. автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 «Русский язык» / И. А. Названова. Таганрог, 2006 23 с.
24. Огнева. Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. 2-е изд. дополн. М.: Эдитус, 2013. 282 с.
25. Опанасенко О. Засоби вираження різноспрямованого руху дієслова «ходити» в нім. мові URL: <https://core.ac.uk/display/14049426?recSetID=> (дата звернення: 06.11.2020)
26. Павлушенко О. Концептуалізація аксіологічних понять в українських народних соціально-побутових-казках URL: <http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science-2/31.pdf> (дата звернення: 06.11.2020)

27. Перцева О. А. Структурно-семантические и функциональные особенности фразовых глаголов движения в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 Белгород, 2014. 21 с.
28. Петрянина О. В. Лексико-грамматические средства выражения концепта «пространство-время» в современном немецком языке. Вестник СамГУ, 2007. №5/1 (55) С. 28-33
29. Поміркована Т. В. Типологія семантико-грамматичних відношень у прийменникових конструкціях англійської та української мов: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. К., 2010. 21с.
30. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М.: АСТ: «Восток-Запад», 2007. — 226 с.
31. Попова Н. М. Принцип єдності свідомості й діяльності та його відображення у взаємодії концептуальної й мовної картини світу. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*, 2013 –Вип. 24 С. 341–349.
32. Сегін Л. В. Префіксальні дієслова зі значенням «переміщення вгору» в структурі словотвірної парадигми дієслова в українській мові. URL: <https://core.ac.uk/display/287302173?source=3> (дата звернення: 06.11.2020)
33. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава, Довкілля-К, 2008. 712 с.
34. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. М.: Наука, 1988. 216 с.
35. Скребцова Т. Г. Когнитивная лингвистика: Курс лекций. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2011. 256 с.
36. Хорунжая Ю. Н. Семантические функции пространственных и временных предлогов в русском и немецком языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Краснодар, 2007. 27 с.

37. Хорунжая Ю. Н. Система пространственных предлогов немецкого языка (концептуальный подход) *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Том 12, Выпуск 2. 2019 С. 67-71

38. Шабліовський В. Є. Казковий дискурс як об'єкт наукових досліджень В. Є. Шабліовський

URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18007/07-Shabliovsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.11.2020)

39. Шамне Н. Л. Универсальные характеристики категории пространства и ядерные средства их репрезентации в языке URL: <https://core.ac.uk/display/14421002?recSetID=#> (дата звернення: 11.11.2020).

40. Щигло Л. В. Словотвірна активність дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові URL: <https://core.ac.uk/display/12084108> (дата звернення: 11.11.2020)

41. Щукина Д. А. Пространство как лингвокогнитивная категория: на материале произведений М. А. Булгакова разных жанров: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Д. А. Щукина. СПб, 2004. 35 с.

42. Dodd B., *Modern German grammar: a practical guide* / Bill Dodd, Christine Eckhard-Black, John Klapper, Ruth Whittle 2nd ed. the Taylor & Francis e-Library, 2005. 454 p.

43. Durrell M. *Hammer's German Grammar and Usage*. The McGraw-Hill companies, 2002. 571 p.

44. Fauconnier G. *Conceptual blending, form and meaning* / G. Fauconnier, M. Turner URL: <http://tecfa.unige.ch/tecfa/maltt/cofor-1/textes/Fauconnier-Turner03.pdf> (дата звернення: 11.11.2020)

45. Fillmore C. J. *Frame semantics* / C. J. Fillmore // *Linguistics in the morning calm: Selected papers from SICOL-1981* 1982. P. 111–137 URL: http://brenocon.com/Fillmore%201982_2up.pdf (дата звернення: 11.11.2020)

46. Foulkrod N., Friedric G., Johnson J., Burrell N. Christian Themes in German Fairy Tales URL: <https://core.ac.uk/reader/301475282> (дата звернення: 11.11.2020)
47. Geuder W. Weisgerber M. Manner of Movement and the Conceptualisation of Force URL: https://semanticsarchive.net/Archive/Tk5YmEwN/MannerMovement_slidescompact.pdf (дата звернення: 11.11.2020)
48. Glođović A. Particles in English phrasal verbs: The case of *up Selected Papers of the 21st International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 21)*, 2016, P. 127-138
49. Haselbach Boris P. Ps at the interfaces: on the syntax, semantics, and morphology of spatial prepositions in German. URL: http://elib.uni-stuttgart.de/bitstream/11682/9367/1/haselbach_2017_phd.pdf (дата звернення: 11.11.2020)
50. Karpenko S. Ukrainian fairy tales in the paradigm of traditional and modern research URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-53-2-26> (дата звернення: 11.11.2020)
51. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, Mark Johnsen URL: <http://shu.bg/tadmin/upload/storage/161.pdf>. (дата звернення: 11.11.2020)
52. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites Stanford: Stanford University Press, 1987, Vol. 1 516 p.
53. Langacker R. W. Reflections on the Functional Characterization of Spatial Prepositions URL: <https://core.ac.uk/display/224149837?recSetID=> (дата звернення: 11.11.2020)
54. . Li P. Turning the tables: language and spatial reasoning / P. Li, L. Gleitman
URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/12a6/61f7f6a1b35e333e30328a9ff4d268812e74.pdf> (дата звернення: 11.11.2020)

55. Meteyard L. Verbs in space: Axis and direction of motion norms for 299 English verbs / L. Meteyard, G. Vigliocco. *Behavior Research Methods*, 41 (2), 2009. P. 565-574
56. Nolan B. Mental Spaces: Processes for Establishing and Linking Spaces *The ITB Journal* 2001. Iss. 2, Article 4. Vol. 2. P. 21–70
57. Shymko V. Space as a Semantic Unit of a Language Consciousness *Psycholinguistics* (2020), 27 (1), P 335–350
58. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics* The MIT Press, 2000 Vol.1. P. 178–254
59. Talmy L. Figure and ground in complex sentences URL: <https://escholarship.org/uc/item/7nt8w0vj#main> (дата звернення: 11.11.2020)
60. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* [Dirk Geeraerts and Hubert Cuyckens (eds.)] N. Y.: Oxford University Press, 2007 1334 p.
61. Viorel M. The construction of mental representations during reading; inferences generation /M. Viorel, M. Codruta URL: https://www.pedocs.de/volltexte/2013/7328/pdf/NeueDidaktik_1_2008_Mih_Construction_Mental_Representations.pdf (дата звернення: 11.11.2020)
62. Vorobiova O. Peculiarities of Rendering English Phrasal Verbs into Ukrainian / O. Vorobiova, Y.Fedorenko, M. Kupař, L. Martirosyan *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (4.8) 2018. P. 687-691
63. Wolfe A. J. Auxiliary to T Movement: Evidence from Adverbs URL: <https://core.ac.uk/display/97833362?recSetID=> (дата звернення: 06.11.2020)

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

64. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.)
Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
65. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 11.11.2020)
66. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. 5-е вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК, 2014. 530 с.
67. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache URL: <https://www.dwds.de/> (дата звернення: 11.11.2020)
68. DUDEN Wörterbuch URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (дата звернення: 11.11.2020)
69. Thesaurus.com URL: <https://www.thesaurus.com/> (дата звернення: 11.11.2020)

СПИСОК ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ

70. Українські народні казки / упорядкування Л. Ф. Дунаєвської – К.: Веселка, 1990. 280 с.
71. Евтушенко Е. Н. Концепт «пространственная ориентация» в английской и русской лингвокультурах: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Н. Евтушенко. Волгоград, 2004. 24 с.
72. Игнатьева М. Э. Отражение времени и пространства во фразеологии русского и английского языков автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. Э. Игнатьева. — Казань, 2004 22 с.
73. Мазанова Е. Ю. Когнитивные механизмы и языковые средства репрезентации пространства в англоязычном тексте художественной прозы: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. Ю. Мазанова. М., 2004. 24 с.
74. Никульшина Т. Н. Лексико-семантическое поле пространство: сопоставительный аспект изучения (на материале английских и украинских сказок) / Т. Н. Никульшина Вестник НГУ (Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация). 2013. Том 11, Вып. 1 С. 39–46
75. Никульшина Т. Н. Функционально-семантическое пространство «Ирреальное неживое» (на материале современного английского и украинского языков) / Т. Н. Никульшина // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии [монография / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.; под ред. А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко]. — Нежин: Издательство НГУ имени Николая Гоголя, 2011. С.186–197

76. Смирнов А. В. Языковая картина мира английской народной сказки: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Смирнов. СПб, 2006. 19 с.

77. Das Nibelungenlied. Übersetzt von Karl Simrock URL: <https://www.lernhelfer.de/sites/default/files/lexicon/pdf/BWS-DEU2-0216-05.pdf> (дата звернення: 11.11.2020)

78. English Fairy Tales / collected by J. Jacobs Pennsylvania: The Pennsylvania State University, 2005. 169 p.

79. Grimm J, Grimm W. Kinder- und Hausmärchen Vollständige Edition Zulu Ebooks.com Sammelausgabe der Auflagen 1-7 (1812-1857) URL: <http://zulu-ebooks.com> (дата звернення: 11.11.2020).

80. Jacobs J. More English Fairy Tales URL: <https://www.globalgreyeyebooks.com/more-english-fairy-tales-ebook.html> (дата звернення: 11.11.2020)

81. Levinson S. Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 1–111